

Huszonöt lap »Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé«-ből

1.

Ha a tudományos munkában egynehány évtizede végbement hatalmas fejlődés okát vizsgáljuk, kétségtelennek kell tartanunk, hogy ez a kutatómódszerek tökéletesedésével nyert új megismerési lehetőségek szaporodásában keresendő.* Ez a megállapítás nemcsak a természettudományokra, de a szellemtudományok legtöbbszörére is érvényes. A kutatómódszerek tökéletesedésének fokozott mértékben veszik hasznát azok a tudományok, amelyeknek kialakulási kora alig egy-két emberöltővel ezelőtt kezdődött, s így az új módszerek alkalmazásában nem kerékkötő a hagyomány, az addig kialakult gyakorlat nyüge.

A nép életével foglalkozó tudományos kutatások kétségtelen eredményeit is, személyi adottságokon kívül, jórészt újszerű kutatómódszerek alkalmazásának tulajdoníthatjuk. Az utolsó félszázad, különösképpen pedig a legutóbbi másfél évtized alatt jelentős eredményeket elért magyar népnyelvkutatás legújabb ága, a nyelvterképvizsgálat is tulajdonképpen ilyen új kutatómódszernek tekinthető. Az új módszer sokban különbözik a népnyelvi kutatás eddig gyakorolt formáitól. Alkalmazója nem elégszik meg egy települési egység vagy a kisebb települések egy csoportjának népnyelvében megfigyelhető legfontosabb sajátságok vázlatos ismertetésével, mint azt például a magyar népnyelv kutatói szinte a legújabb ideig tették. Valamely nyelvterület egészére vonatkozó érdeklődése miatt nem elégítheti ki a nyelvterkép munkását az újabb monográfikus népnyelvkutatásnak az az eljárás módja sem, hogy egyes nyelvi jelenségeket, hang-, alak-, mondat- vagy jelentéstani és általában szókincsbeli sajátságokat egy bizonyos pont, egy kiválasztott települési egység vagy a települések egy kisebb csoportjának keretén belül vizsgáljon, és így állapítsa meg az egyes sajátságok meglétét, érvényesülésének fokát vagy éppen teljes, illetőleg részleges hiányát. Minthogy tehát a nyelvterkép munkása sem futó és természetesen többé-kevésbé hiányos képet nem akar rajzolni, mint tették a régebbi „nyelvjárás-kutatók“, sem az egyes nyelvi jelenségeket nem akarja a maga teljességében felmérni, új célkitűzéssel és ennek megfelelőleg új munkamódszerrel kell vizsgálatát végeznie, illetőleg új ábrázolási móddal kell eredményeit szemléltetnie. Ennek következményeként az eljárás újszerűsége elsősorban a gyűjtési terület kitágításában,

* A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály 1944. június 7-i szakülésén tartott előadás.

a gyűjtési határnak a vizsgált nyelvterület legszélső pontjáig való szét-feszítésében jelentkeznek, aztán magában a gyűjtés lefolytatásában és végül a szemléltetés újszerű módjában. A nyelvtérkép munkása a népnyelv legfontosabb jelenségeit rendszeresen, a kiválasztott nyelvterület minden részén és ami fontos, egy bizonyos, adott időpontban való állapotában akarja szemlélni és szemléltetni; éppen ezért nem egyetlen település vagy egy kisebb földrajzi, közigazgatási, illetőleg néprajzi szempontból többé-kevésbé egységesnek vélhető táj népnyelvének vizsgálatát tűzi ki célul, hanem munkaterületnek tekinti az egész nyelvterületet. Mikor azonban a kutatóterület földrajzilag kiszélesíti, ugyanakkor a vizsgálat időbeli határait a lehetőségig összeszűkíti. Nem kutatja tehát a nyelvi jelenségek múltját, előzményeit, okát és természetesen még kevésbé bocsátkozik bele a nyelvi fejlődés várható újabb fokozataira vonatkozó meddő találgatásokba, sőt még az egyes jelenségek kapcsolatainak, összefüggéseinek megállapítását sem végzi el, csupán rögzíti és szemlélteti valamely nyelvnek egy adott, minél rövidebb időközön belüli állapotát. Ezért szokták a nyelvtérkép gyűjtőjét a fényképészhez, magát a munkaeredményt pedig a pillanatfelvételhez hasonlítani. Ha már erre a hasonlatra terelődött a szó, szükségesnek tartom kiemelni, hogy a nyelvtérkép gyűjtője természetesen nem eszményített, hanem a valóságnak minél inkább megfelelő felvételt igyekszik készíteni a nyelvről. Számára nincsenek „szép“ és „csúnya“ nyelvi jelenségek vagy szók, ő nem vadássza, mint ahogy a népnyelvkutató általában sohasem keresi a feltűnő, érdekes, az avatatlan furesaságával mosolyra ingerlő nyelvi adatokat. Számára minden nyelvi jelenség úgy érdekes és úgy értékes, ahogy egy meghatározott ponton és egy bizonyos pillanatban megfigyelhető. Munkamódja tehát a megfigyelés és a megfigyelt jelenségeknek meghatározott hangjelekkel való rögzítése, illetőleg térképlapokon való szemléltetése.

Az itt elmondottakból önként következik, hogy a nyelvtérkép gyűjtőjének a lejegyzett nyelvi adatok viszonylagos egyidejűségére kell elsősorban vigyáznia. Az egyidejűség rendkívül fontos követelmény, hiszen nemcsak a nyelvész, az avatatlan is megállapíthatja, hogy a nyelv állandóan változik. Mi már nem beszélünk úgy, mint beszéltek csak egy félszázaddal előbb is apáink, nagyszülőink nyelve meg emezekétől különbözik és így tovább. A nyelv ilyen állandó, rendszerint lassú, észrevétlen változása megfigyelhető a népnyelvben is. Így, ha gyűjtőmunkánkkal nem igyekszünk, a gyűjtés elején felvett nyelvi anyag más állapotot tükröztet vissza, mint az utolsó napokban felvett állapot. Példáért nem is kell olyan messzire mennünk. A kalotaszegi Kispetriben például a falu eredeti népnyelvét ma már alig egy-két idősebb ember és asszony beszéli. A középkorúak és a fiatalok beszéde már teljesen elszíntelenedett az idáig is eljutó városias köznyelv hatása alatt. Ez azonban nemcsak Kispetriben van így, nagyon gyakran tettem hasonló megfigyelést magam Erdély különböző pontjain, sőt más népnyelvkutatókkal együtt a magyar nyelvterület Erdélyen kívül eső részein is. E jelenséggel az itt közelebből vizsgált területen másutt is találkoztunk; így aztán ha.

valaki a nyelvtérképhez ezelőtt negyven-ötven évvel kezdte volna gyűjtögetni az anyagot, s gyűjtését csak most fejezné be, az első tíz-húsz évben tanulmányozott falvakban alighanem sokkal eredetibb, régiebb nyelvallapotot talált volna, mint az utolsó években felkeresett falvakban. A nyelvtérkép gyűjtőjének tehát viszonylag gyorsan kell dolgoznia. Éppen ezért nem gyűjtheti anyagát passzív megfigyelés útján, mint az, aki mondjuk csak egy vagy akár néhány hangtani jelenséget tanulmányoz. Minthogy egy faluban csak néhány napot tölthet, ezt az időt úgy kell felhasználnia, hogy ezalatt a nyelv fontosabb hang-, alak-, mondattani jelenségeit rögzíthesse és szókincsbeli sajátosságait legalább nagyjában megállapíthassa. Ezt a célt csakis úgy valósíthatja meg, ha előre jegyzékbe foglalja a tanulmányozandó jelenségeket és kifejezéseket, s az előre megállapított kérdésekre közvetlen, aktív módon igyekszik felvilágosítást kapni.

2.

A múlt századi külföldi kezdeményezések után nálunk e század első éveiben vetődött fel először a magyar népnyelvi jelenségek térképre való vetítésének gondolata. Bizonyos jóérzéssel tölthet el bennünket az a tudat, hogy ilyenfajta vizsgálatot elsőnek Erdélyben végeztek. HORGER ANTAL brassói tanár korában 1905-ig öt esztendei nyári szünidejének átlag felét azzal töltötte el, hogy a keleti székelység, vagyis Csík és Háromszék megye egész területét bejárva, huszonnégy mintaszó segítségével megállapította a vizsgált terület magyar népnyelvének tizenegy jelentős hang- és alaktani sajátosságát. „Hosszú fáradságának rövid eredményét“ egyetlen térképlapra vetítve mutatta be „a magyar nyelv ügye iránt érdeklődő közönségnek“.¹ Munkája nemcsak a ráfordított tekintélyes idő és az önkéntesen vállalt sok fáradság, kényelmetlenség miatt érdemel tiszteletet, hanem úttörő voltaért és első pillanatra szerénynek látszó, de valójában nagyon lényeges eredményeiért is. S ha a térképelést, szemléltetést a tudomány mostani állása szerint ma már másként is végezzük, mitsem változtat ez magán azon a tényen, hogy elsőnek a magyar nyelvterületen HORGER végzett nyelvtérkép-munkát. E vizsgálat folyamán elért eredmények lehetővé tették, hogy a magyarság egyik jelentős népi területén legalább néhány fontos népnyelvi sajátosság elterjedésének földrajzi határait térképre rögzítve szemlélhessük. Különösen kiemelendő, hogy a vizsgálatból leszűrt eredmények az egész magyar népnyelvkutatásra és közelebbről a nyelvtérkép-szerű vizsgálódásokra nézve is olyan érdekes, általános érvényű megfigyeléseket jelentenek, amelyek adatszerűségükben sok addigi balhiedelmet döntöttek meg és sok azelőtt folytatott nyelvészeti vitát oldot-

¹ A keleti székelység nyelvjárási térképe: Magyar Nyelv I (1905), 446—54. l. 1 térképpel. — Az egyes hangtani jelenségek térképelését ERDÉLYI LAJOS is megkísérelte hallgatóival, a térképlapok azonban nem jelentek meg (l. töle Magyar nyelvi tanulmányok. Bp., 1929. II, 14). Ilyenféle térképeléssel HORGER is kísérletezett (l. A Magyarság Néprajza II. kiad. Bp., é. n. III, 409. kk.).

tak meg. Nem csak HORGER nyelvtérkép-vizsgálódásaira, de általában egész népnyelvkutató munkássága értékelésére tartozik az a megállapításom, hogy e kutatások nagyon előnyösen befolyásolták HORGERnek már idézett tanulmányában és még kiérleltebb formában a népnyelvi kutatásokkal foglalkozó számára egyik nélkülözhetetlen kézikönyvében a magyar „nyelvjárások“ kérdésében kifejtett álláspontját. Most, mikor az erdélyi népnyelvi térképezés munkájának újabb eredményeiről óhajtunk a rendelkezésre álló szűk keretek között megemlékezni, mindenképpen kötelességünknek érezzük, hogy az immár ötödfél évtizedes nyelvtudományi munkásságra visszatekintő s hetvenedik évén túl is szaktudományát további újabb kimagasló eredményekkel gazdagító nyelvtudós tudománytörténeti jelentőségére és az elért, sajnos, elég kevésbé értékelt, figyelmen kívül hagyott eredményekre rámutassunk. De nemcsak a tudománytörténeti előzmények megrajzolásának ilyen alkalomkor szinte kötelező volta készíttet bennünket arra, hogy HORGERnek² az erdélyi és általában a magyar nyelvtérkép-vizsgálatok történetében való jelentőségére rámutassunk, hanem az is, hogy az ő kezdeményezését mindenképpen a magunk kísérlete szellemi elődjének kell tekintenünk. Az előbbieken ugyanis kiemeltem, hogy a nyelvtérkép-szerű népnyelvi vizsgálódások ösztönzője az a szükségérzet volt, amely az addig folytatott elnagyolt vagy éppen nagyon is részletező monográfikus kutatás mellett elvégzendőnek tartja az egész magyar nyelvterület legfontosabb nyelvi jelenségeinek megállapítását és térképlapokon való szemléltetését. A nyelvtérkép gyűjtési és ábrázolási tere tehát egy nyelvterület egésze. Mégis az adott rendkívüli viszonyok között a lehetőségekkel számolva egyelőre csak azt tűzhattük ki első feladatul, hogy részben általános módszertani megfigyelések, részben meg gyakorlati tapasztalatok szerzése céljából egyelőre csupán egy kisebb magyar népnyelvi terület minden egyes ponton való nyelvi vizsgálatát végezzük el. E szükséglet felismerése eléggé természetesnek és magától értetődőnek tetszik ugyan, mégis annak, hogy ezt egyáltalában igyekeztünk és igyekszünk megvalósítani, és annak, hogy e megvalósítás felé éppen ezen az úton haladunk, ennek bizonyos története van. Úgy véljük, nem felesleges már az ilyen vizsgálatokkal kapcsolatos nehézségek és az ilyen alkalmakkor felvetődő kérdések szemléltetése céljából is rámutatni arra, hogy milyen erőfeszítéseket kellett és kell tennie, milyen tervezetések izgalmasában, milyen akadályok és sikertelenségek elcsüggesztő légkörében kell lázasan és teljes odaadással dolgoznia az olyan tudomány művelőjének, mint a nyelvtudomány, amelyet a közfelfogás egyébként szürkének, lélektelennek és az élettől elvonatkoztatottnak tart.

² Megjegyzendő, hogy természetesen HORGER működésének itt érintett vonatkozásai munkásságának csak nagyon kis részére mutatnak rá. Egy ízben már volt alkalmam legalább futólag rámutatni HORGERnek az erdélyi népnyelvi és néprajzi kutatás szempontjából való jelentőségére [Vö. EM. 1942: 559–601; I. munkásságának részletesebb méltatását még TECHERT JÓZSEF, MNy. XXXVIII (1942), 145. kk.].

A visszatérés évében tervbevelt erdélyi magyar nyelvtérkép-munka végzése HORGERnek, sajnos, folytatás nélkül maradt első kísérlete után már a kisebbségi időkben is a kedvelt tervezgetések közé tartozott. Előbb CSÜRY BÁLINT, akkor a kolozsvári református kollégium tanára igyekezett erdélyi híveket szerezni az 1929 táján a debreceni egyetem Nyelvatlasz Intézetétől kezdeményezett magyar nyelvtérkép-munkának.³ Ez az országos viszonylatban is teljesen eredménytelen kísérlet Erdélyben is csak szórványos és tökéletlen eredményeket hozott. Ez természetesen nem Csürynek vagy munkatársainak hibája volt; a valószínű ok az eredeti elgondolás hibás voltában, módszerének kezdetlegességében keresendő.⁴ Sokkal szerényebb, valóságosabb célkitűzésekkel indult és sokkal megalapozottabb volt Csürynek az a kezdeményezése, melyet már debreceni egyetemi tanár korában, 1937—1938-ban indított el a Szamosháton és Biharmegyének meg nem szállott részén. A vizsgálat alapjául szolgáló kérdőívet Csüry Erdélybe is eljuttatta. Itt akkoriban már korlátozott lehetőségek között, az államhatalom gyanakvó közigazgatási közegei és nem utolsósorban az anyagi nehézségek akadályoztatása ellenére folyt valamelyes magyar néprajzi kutatómunka. Történetesen éppen a most megvalósulás állapotában levő Kolozsvár-vidéki néprajzi térkép munkásai voltak azok, akik Csüry kérdőívet a maguk kutatási területén, Kolozs, Szilágy, Szolnok-Doboka és Torda-Aranyos egyes pontjain felhasználták, illetőleg másokkal is igyekeztek felhasználtatni. A kérdőív segítségével végzett néprajzi kutatások szétszórt pontjai azonban a kisebbségi évek alatt érthetően nem sűrűsödhettek olyan ponthálózatá, mely lehetővé tette volna akár csak egy kisebb területre vonatkozó erdélyi nyelvtérkép megalkotását.⁵ A hatósági gyanakvás még az ennél ártatlanabb magyar tudományos törekvéseket is állandóan akadályozta,⁶ a katonai behívások a gyűjtőket mindegyre elszakították a néprajzi kutatás munkájától, hogy az igazán csekély gyűjtési költségek előteremtésének nehézségeiről ne is beszéljünk.

Az 1940 őszen bekövetkezett visszatéréskor, mint annyi más téren, az erdélyi magyar néprajzkutatás terén is gyökeresen megváltozott a helyzet. Az Erdélyi Tudományos Intézetnek még a visszatérés évében való felállítása, illetőleg ez intézmény szervezetének belső kialakítása óta külön osztály, az intézet Magyar Nyelvészeti Osztálya főként

³ Erre és részben a következőkre is l. BÁRCZI GÉZA, A Magyar Nyelvatlasz előkészítése: A (kir. magyar Pázmány Péter-tudományegyetem) Magyariságtudományi Intézet Évkönyve. 1941—42:173. kk. és kny.

⁴ E kezdeményezés találó bírálatát l. i. h. 178. kk.

⁵ Megjegyzendő, hogy e kísérlet nem vezetett semmi maradandó eredményre a jóval kedvezőbb külső körülmények között dolgozó debreceni kutatók esetében sem. Ami anyag összegyűlt, ma már meg sem található (vö. BÁRCZI, i. h. 179—80).

⁶ L. erre MNy. III (1941), 308.

népnyelv-kutatással foglalkozik. Az osztály munkatervének egyik lényeges pontja kezdettől fogva éppen az erdélyi népnyelvi térkép megvalósítása. Az Intézet igazgatóságával folytatott személyes megbeszélések után írásbeli tervezet is készült a népnyelvi kutatás munkamenetének és a gyűjtés személyi feltételeinek megállapítása, illetőleg megteremtése érdekében. Ez az 1941-ben készült tervezet az erdélyi népnyelvi kutatás szükségességének hangsúlyozása során ezt emelte ki: „Legelső dolog, hogy tájékozódjunk az erdélyi népnyelvi terület legfontosabb sajátosságait illetően. Ez pedig csakis nyelvatlasmunka útján lehetséges. A berendelendő gyűjtőknek (középiskolai tanárok) egységesen kidolgozott kérdőívvel be kell járniok az erdélyi népnyelvi terület minden egyes községét, hogy megállapítsák az egyes hang-, alak-, mondat-, jelentés-, vagy általánosabban szótani sajátosságokat. E sajátosságok azután előre meghatározott rendszerrel térképre kerüljenek, és így szemléltetnék az erdélyi népnyelvi terület legjellegzetesebb sajátosságait.“ (Az ETL irattára 210/1941. sz.). Az intézet igazgatója, DR. TAMÁS LAJOS és akkori ügyvezető igazgatója, DR. KNEZSA ISTVÁN a legnagyobb megértéssel fogadta az előterjesztést. Közbenjárásuk eredményeként 1942. januárjától DR. GÁLFFY MÓZES, DR. IMRE SAMU és DR. MÁRTON GYULA szolgálattételre az Intézethez került. GÁLFFY és MÁRTON még a kisebbségi sorsban a népnyelv-kutatáshoz szükséges ismereteket jórészt azokon a nyelvészeti gyakorlatokon szerezte meg, amelyeknek DR. GYÖRGY LAJOS, a kolozsvári egyetemi hallgatók akkori tanulmányi igazgatója teremtett kereteket. IMRE SAMU az Ausztriához szakított Felsőőrbből került Debrecenbe, s onnan Kolozsvárra. Minthogy mindhárman már akkor gyakorlott népnyelv-kutatók voltak, nyugalmasabb időkben berendelésük személyi tekintetben olyan kedvező munkalehetőségeket teremtett volna, amilyennel egyetlen népnyelv-kutatással foglalkozó magyar kutatóintézet sem rendelkezik. A háborús viszonyok azonban nagyban csökkentették e kedvezően alakult helyzeti lehetőségeket.

A népnyelvi térkép munkájának megkezdését egyelőre az is késleltette, hogy egyrészt 1942-ben folytatni kellett a Nyelvészeti Osztálynak még 1941 nyarán megkezdett borsavölgyi kutatómunkáját,⁷ másrészt pedig várni kellett arra, hogy elkészüljön az 1941. október 14–15-én tartott első magyar népnyelv-kutató értekezleten elhatározott országos nyelvtérkép kérdőíve, hogy ennek anyagát is be lehessen dolgozni a lényegesen nagyobbra tervezett erdélyi kérdőívbe. Mindezek mellett még katonai behívások is hátráltatták a munka megkezdését.⁸

A meginduláshoz feltétlenül szükséges kérdőív készülni ideje alatt a Magyar Nyelvészeti Osztály tagjai több megbeszélést tartottak. Ezeneken magának a kérdőív anyagának megvitatásán kívül a gyűjtési terület és a munkamódot igyekeztünk megállapítani. A rendkívüli viszonyok arra kényszerítették bennünket, hogy egyelőre hagyjunk fel az

⁷ Erre l. MNny. IV (1942), 476–7. és az ETL kéziratos évi jelentéseit.

⁸ Az egyik berendelt középiskolai tanár-gyűjtő, dr. IMRE SAMU, 1942 őszétől megszakítás nélkül, a más kettő megszakításokkal mindegyre katonai szolgálatot teljesít.

egész Erdély népnyelvi térképéhez való anyaggyűjtés tervével. Részen a háborús forgalmi korlátozások, részben meg az Osztály első két évében folytatott népnyelvi kutatómunkája során falun tapasztalt, nem egyszer megoldhatatlan ellátási nehézségek arra ösztönöztek, hogy egyelőre ne kezdjünk nagyon nagy és távoli területre kiterjedő munkát. A tapasztalatszerzés szüksége is azt ajánlotta, hogy előbb egy kisebb területegység nyelvtérképének anyagát gyűjtsük össze úgy, hogy elterve az eddigi nagyobb nyelvtérképek szerkesztőinek gyűjtési módszerétől, a kiválasztott területegység minden egyes pontját vizsgáljuk meg. E tekintetben tehát HORGER ANTAL nyomdokait követtük. Egy ilyen tájtérkép elkészülése már akkor is több szempontból tanulságosnak és szükségesnek látszott.

A választásnak éppen a rendkívüli viszonyok miatt aránylag könnyen megközelíthető területre, az Intézet székhelyének közvetlen környékére kellett esnie. Eredetileg úgy terveztük, hogy csak a Kolozsvár közelében fekvő Kalotaszeg harminc egynéhány községében végeznők el az anyaggyűjtés munkáját, s így Kalotaszeg népnyelvi térképét készítenők el.⁹ Azonban ezt a gyűjtőterületre vonatkozó első tervet hamarosan úgy módosítottuk, hogy a terület határát kelet felé kitérítettük. Belevettük Gyalut és a tőle keletre eső pontokat, mindenekelőtt pedig magát Kolozsvárt. Ehhez hozzákapcsoltuk a már amúgy is kutatott, kelet-északkeleti irányban fekvő Borsavölgyet, sőt délkelet felé a Mezőség néhány községét is. Így aztán a legkeletibb pontokat e területen Szék, Bonchida, Válaszút, Kolozsborsa, Bádok és Kide, a legnyugatibbakat Magyarókeréke, Bánffyhunяд, Ketesd és Bábony jelenti. Ez utóbbin kívül Váralmás, Középlak és Magyaragyzsombor a legészakibb, Szék, Kolozs, Györgyfalva, Magyargyerőmonostor és Magyarvalkó pedig a legdélbéli megvizsgált pont. Köztudomású ugyan, hogy e legutolsó három község, egyik éppen Kolozsvár közvetlen közelében, ma a határon túl esik, és így megközelíthetetlen, mégis Györgyfalva nyelvét Kolozsvár nyelvi hatásának tükröztetése céljából, Magyargyerőmonostor és Magyarvalkó nyelvének vizsgálatát pedig azért tartottuk elengedhetetlenül fontosnak, mert hiszen ez a két község nemcsak hogy Kalotaszeg legrégebbi részének, az ú. n. Felsőszegnek, azaz a tulajdonképpeni Kalotaszegnek két legdélnyugatabbra eső községe, de az eddigi tudományos kutatások és személyes, helyszíni tapasztalataim szerint viszonylagos félreeső volta miatt mindkettő sok nyelvi régiességet is őriz. De e három pont nyelvallapotának vizsgálatára a közbeiktató országhatár miatt csak az a lehetőség kínálkozott, hogy egyrészt a Kolozsváron nagyszámban élő györgyfalviak, másrészt a Bánffyhunядon tekintélyes számú gyerőmonostori és valkai menekültek közül válasszunk alkalmas nyelvmestereket a há-

⁹ E területre egyebek mellett azért esett a választás, mert itt mindhárom végeztünk népnyelvi kutatást, sőt a kutatás eredményeiből közöltünk részleteket is. L. erre részletesebben Hítel II (1937), 51 kk. és MNny. III (1941), 308, IV (1942), 475. kk. — GÁLFFY MÓZES, A kalotaszegi Magyarbikal népnyelvének névszótövei: MNny. III (1941), 90—157. — SZTA, Az í-zés állapota a hábonyi népnyelvből: EM. 1943 : 382—4.

rom község népnyelvi sajátosságainak tanulmányozásához. Az így kitágított kutatási terület ilyenformán magába foglalja a régi történelmi Kalotaszegen, a Körös és a Kalota között (Felszeg) kívül, az Almás, a Kapus és a Nádas, sőt a Kiszamos vidékét is egészen Bonchidáig, felöleli a Borsavölgyet, valamint a Mezőség északnyugati csücskén lévő néhány községet is; ezen kívül a Kolozsvár tőszomszédságában fekvő Fejérdén és Kajántón tett népnyelvi megfigyelések is rákerülnek a térképre. Kolozsváron a jobbára kertgazdasággal és általában földműveléssel foglalkozó Hóstát nyelvének vizsgálatát határoztuk el. Ugyanitt szükségesnek tartottuk, hogy a városnak egyik, jelentős rumén lakoságot magába foglaló részén, Monostoron is vizsgálatot végezzünk úgy, hogy kikérdezzük rumén nyelvmestertől is a kérdőív teljes anyagát. Ezt a magyar-rumén nyelvi kölcsönhatás megállapításának szempontjából szükségesnek látszó vizsgálatot a kiválasztott területnek még néhány más pontján is, egyes, állandónak kijelölt pontokon rendszeresen, másokon alkalmasszerűen és szórványosan szintén elvégezzük a gyűjtők. Az ebből adódó tanulságok, rendkívül jelentőseknek ígérkeztek; az eddig végzett gyűjtés e vélekedésünket igazolta is. A mutatvány néhány lapja már ízelítőt ad mind a magyarból ruménbe átkerült szókincs, mind pedig a ruménségtől a vizsgált terület magyar népnyelvébe átszivárgott szóanyag természetére nézve.

Az így kiválasztott területen kerekén hatvan pont vizsgálatának elvégzése teszi a gyűjtők feladatát.

4.

A kérdőív készülésének tartama alatt meg kellett teremteni a megvizsgálendő pontokon részint a gyűjtők ellátásának, zavartalan munkájának, részint meg az alkalmas nyelvmesterek kiválogatásának személyi előfeltételeit is. Megkönnyítette e feladatot az, hogy a vizsgált terület értelmiségi rétegével, és főként lelkészi karával nagyon bensőséges személyi kapcsolataim voltak. A kutatott terület nyugati felén, Kalotaszegen e személyi kapcsolatoknak kellő súlyt adott az a meleghangú, gyűjtőmunkánk jelentőségét kidomborító körlevél, melyet levélbeli megkeresésemre a kalotaszegi református egyházmegye esperese, DARÓCZI FERENC intézett két ízben is az egyházmegye papságához. Ezen az egyházmegyén kívül eső néhány egyházközség lelképásztorához és két római katolikus plébánoshoz személy szerint szóló levél is elég volt ahhoz, hogy a lelkészek részéről készséges, nagyon sokszor meg éppen különlegesen lekötözött megértést és segítséget tapasztaljanak a gyűjtők. Nem tudom elég hálásan kiemelni azt a támogató szerepet, amelyet a terület papságának ez a megértése jelentett. Nagyon ritka helyt hiányzott a lelkészből az előzékeny segítő készség, s e ritka esetekben is többnyire a kitűzött cél meg nem értése vagy a rendkívüli viszonyokból adódó akadályoztatás magyarázta egyes lelkészek visszahúzódsát, s ezzel azt, hogy azokról a pontokról a két gyűjtőnek elsőízben bizony dolga végezetlenül kellett eljőnnie. Az ilyen szórványos esetekben

tapasztalt sikertelenség s a belőle következő idővesztegetés, hátramaradás elkerülése miatt jónak látszott a világi hatóságok erkölcsi támogatásának biztosítása is. Megkeresésemre néhai DR. SZÁSZ FERENC, Kolozs megye volt alispánja készségesen kiállított a gyűjtők számára ajánlólevelet; felhívta benne a hatáskörébe tartozó illetékes közigazgatási szerveket arra, hogy e nemzeti és tudományos szempontból fontos kutatás végzése során a gyűjtőket munkájukban támogassák.

Alább majd részletesen szó esik az előkészület legfőbb részéről, a kérdőív megszerkesztéséről. Ez igénybe vette a nyelvtérkép két gyűjtőjének, GÁLFFY MÓZESnek és MÁRTON GYULÁnak mintegy négy hónapját. Megfeszített munkájuk eredménye volt az, hogy 1943 február végére elkészült a csaknem 2300 alapkérdést magába foglaló kérdőív. Ennek végigkérdezése az alaktani és más természetű al-kérdésekkel együtt minden egyes ponton hozzávetőlegesen 3500 nyelvi adat felvételezését jelenti.

Az előzetes tervekhez igazodva, a gyűjtők a nyelvtérkép anyaggyűjtési munkájához 1943. február 23-án a borsavölgyi Kidén kezdtek hozzá; azért éppen itt, mert e ponton az Osztály tagjainak 1941—1942 folyamán végzett népnyelvi gyűjtése alapján az összegyűlt adatokat jól ellenőrizhettük. Az első ponton a kérdőív teljesen használhatónak bizonyult. A többiekben sem érték a gyűjtőket a kérdőívvel kapcsolatban kellemetlen meglepetések, s így a kérdőíven csak olyan, lényegbe nem vágó, apróbb módosításokat kellett tenni, mint amilyenről alább majd lesz szó. Így ezzel a kérdőívvel február 23-tól további próbagyűjtés céljából munkatársaim néhány olyan helyet látogattak meg, amelyekről peremhelyzetük, aránylagos félreeső voltuk, vagy éppen forgalmi útvonal melletti helyzetük miatt különleges tapasztalatokat és érdekes nyelvi adatokat várhatunk. Egy hónap alatt különböző, de itt nem részletezhető személyi nehézségektől hátráltatva hét ponton végződött el a próbagyűjtés. Minthogy a gyűjtők kimenetele előtt minden egyes helység lelkészre értesítést kapott a gyűjtők érkezésének pontos vagy legalább hozzávetőleges idejéről, a helyszíni munka számára a lelkészek legtöbbször már jól előkészítették a talajt azzal, hogy nyelvmestereket kerestek, illetőleg ajánlottak és jellátásról gondoskodtak. Az előkészítés foka nagyon változó volt a szerint, hogy az egyes lelkészek mennyire értették meg kezdeményezésünk jelentőségét, s milyen odaadással fogtak hozzá a gyűjtés anyagi és szellemi előfeltételeinek megteremtéséhez. Sokszor egészen könnyű volt a nyelvmesterek kiválogatása, mert az ajánlott személyek megfelelők voltak, máskor azonban már e kezdő lépés is bonyodalmakat és így késlekedést okozott. A jó előkészítés azon kívül, hogy egy fél, sőt egy egész napi időnyereséget jelentett, a megértésnek is jele volt s így biztosította a gyűjtő-munka kedvvel, lendülettel való végzését, míg az előkészítés hiánya, illetőleg meg nem felelő volta ugyanannyi idő elvesztegetését, a gyűjtőkben lehangolt-ságot és csak nehezen feloldódó rosszérzést eredményezett. Az ilyen kedvező vagy kedvezőtlen lélektani körülmények aztán természetesen nem voltak közömbösek a munkáütem alakulására nézve sem.

Hosszadalmas, bár rendkívül tanulságos volna részletezni egyik oldalon azokat a nehézségeket, akadályokat, melyek a gyűjtést késleltették, másfelől meg azokat a körülményeket, melyek a gyűjtők munkáját előrelendítették.¹⁰ Szerencsére a kellemetlen és kellemes tapasztalatok elég arányosan váltakoztak ahhoz, hogy biztosítsák a gyűjtőkben a kedvet és a munkalendületet. A hátráltató körülmények között a már előbb említett helyszínen adódó nehézségek mellett legtöbb visszamaradást okoztak és okoznak a háborús helyzetből adódó forgalmi korlátozások meg a katonai behívások. A katonai szolgálat többszöri megszakítással sokáig elvonta a két gyűjtőt a munkától. Ezért nem sikerült az az első tervem, hogy az anyaggyűjtés még a múlt év folyamán nagy részében befejeződjék, illetőleg legalább is a befejezéshez olyan közel juthasson, hogy erre az évre csak néhány felgyűjtendő pont meg a kiegészítés munkája maradjon. Legutóbb az idővel és a gyűjtők teljesítőképeségével mindenben számoló, tehát éppen ezért valósnak látszó reményünk az volt, hogy a gyűjtés ez év júniusáig befejeződik. Február közepén azonban az egyik gyűjtő ismét behívót kapott. Ezzel a gyűjtés ezévi bevezésére vonatkozó egész tervünk újra meghiusult. MÁRTON GYULA ugyan folytatta még néhány ponton a gyűjtést, de a bekövetkezett és még várható rendkívüli események ezután már MÁRTON számára is lehetetlenné teszik, hogy huzamosabb ideig a gyűjtőterületen tartózkodjék. Minthogy így a gyűjtés teljes befejezésére vonatkozó reményünk rajtunk kívül álló okokból nem teljesedett be, sőt a helyzet későbbi súlyosodása fokozottabb mértékben valószínűtlenné tette még azt is, hogy MÁRTON befejezhesse a maga kérdőíve anyagának összegyűjtését, márciusban elhatároztuk, hogy a hátralévő néhány ponton a kérdőív anyagából kiválasztott mintegy 50 kérdéssel egyelőre csak próbagyűjtést hajtunk végre. Az így begyűlt anyagból aztán kb. 25—30 lapot közreadunk azért, hogy ízelítőt nyujtsunk a végzett munkából, és hogy legalább részben szemléltessük nyelvtérkép-vizsgálataink sokrétű tanulságait. Különb is a rendkívüli viszonyok közepette egyre súlyosodó általános helyzet és a kiadási nehézségek miatt az is fenyeget, hogy az összegyűjtött hatalmas anyagnak a maga teljességében való közlése még sokáig késhetik. Így és ilyen megfontolások alapján jelenik meg most itt, ez észrevételekhez csatolva mutatványként ez a 25 térképlap.

Most, mikor ez aránylag hosszadalmas fejtegetések után is csak egy kis részét mondtam el azoknak a tapasztalatoknak és tanulságoknak, amelyek egyfelől Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképének előkészítése, másfelől meg a terv megvalósítására való törekvésünk során felmerültek, nem mulaszthatom el, hogy itt is köszönetet ne mondjak DR. TAMÁS LAJOSNAK, az ETI igazgatójának, aki elejétől fogva a legnagyobb megértéssel fogadta az erdélyi nyelvtérképre vonatkozó terveket, biztosította a gyűjtésnek nemcsak személyi-szellemi, de igen jelentős anyagi feltételeit is. Ezen túl azonban a vele való többszöri

¹⁰ Ezekről legalább részben a nyelvtérkép két gyűjtője alább megemlékezik.

megbeszélés mindig gondolatébresztő volt, s hozzájárult ahhoz, hogy munkánk eredményei is használhatóbbá és szemléltetőbbé váljanak. Mind a gyűjtés tervezője és irányítója, mind a gyűjtők számára jóleső ösztönzést jelentett az a tudat, hogy az intézet igazgatója az adott lehetőségek között mindenben támogatja az Intézet Magyar Nyelvészeti Osztálya e sok tekintetben úttörő tervének megvalósítását. Nem rajta, de rajtunk sem múltott és múlik, hogy e terv egyelőre teljes egészében nem valósulhat meg. Hálás köszönetünkkel fordulunk DARÓCZI FERENC, a kalotaszegi református egyházmegye esperese és rajta keresztül az egyházmegye lelkészei felé is az előbb már érintett támogatásért. Köszönetünk illesse a római katolikus plébánosokat és a kolozsi református egyházmegyéhez tartozó néhány egyházközség lekipásztorát, valamint az e területen működő világi hatóságokat is lekötelező segítségükért.

E segítség és az Intézet igazgatóságának megértése tette lehetővé, hogy a Nyelvészeti Osztály két tagja, GÁLFFY MÓZES és MÁRTON GYULA végezhesse a nyelvtérkép gyűjtő-munkáját. Teljes odaadást, nagy szellemi és testi erőfeszítést kívánó munkájukat igazában csak az tudja kellőleg értékelni, aki — mint magam is — közvetlen közletről figyelte az előkészületben és a gyakorlati keresztülvitelben jelentkező fáradhatatlanságot. Az, hogy e munkának jelentősebb felén már túl vagyunk, és belőle valamelyes eredményt most itt bemutathatunk, elsősorban a két gyűjtő érdeme. Ők a leghivatottabbak arra is, hogy a nyelvtérkép gyűjtőmunkája során szerzett közvetlen tapasztalatokról az alábbiakban beszámoljanak.

SZABÓ T. ATTILA

5.

Módszerünk, mellyel az itt ismertetett anyagot összegyűjtöttük, nagyjában egyezik az eddigi nyelvtérkép-munkálatok módszerével. Előkészítő munkálataink során első feladatunkként természetesen a kérdőív összeállítását tűztük ki. Mivel arra törekedtünk, hogy kérdőívünk a népi szókincs fontosabb kifejezéseit, továbbá az erdélyi magyar népnyelv minden jelentősebb hangtani, alaktani és mondattani sajátosságát egyaránt felölelje, előbb előtanulmányt kellett végeznünk. Mindenekelőtt a Magyarság Néprajzát és CsÜRY BÁLINT szójegyzékét néztük át, továbbá a fontosabb nyelvészeti szakmunkákat¹¹ és népnyelvi közléseket.¹² Ez utóbbiak közül természetesen elsősorban az

¹¹ HORGER ANTAL, A magyar nyelvjárások. Bpest, 1934. — CsÜRY BÁLINT, A magyar nyelvjárások (Egyetemi előadások). — GOMBOCZ ZOLTÁN, Magyar történeti nyelvtan II. Hangtan. Bpest, 1940. — Ua., Alaktan. Bpest, 1925. (Könyvnyomatás jegyzet). — CsÜRY BÁLINT, Magyar alaktan (Egyetemi előadások). — Ua., Magyar mondattan (Egyetemi előadások).

¹² SZABÓ T. ATTILA, A visszatért keleti részek népnyelve: MNy. XXXVII, 1—12. — GÁLFFY MÓZES, A magán- és mássalhangzók állapota a szindi népnyelvben: MNy. II, 182—94. — MÁRTON GYULA, Nyíltabbá és zártabbá válás az ördöngösfüzesi nyelvjárásban: MNy. I, 118—21. — Ua., A magánhangzók

erdélyi tárgyúaknak szenteltünk különös figyelmet. A kérdőívbe felveendő anyagot mindjárt ki is céduláztuk. Mivel anyagunk igen gazdagnak, terjedelmesnek bizonyult (mintegy 6000 szót ölelt fel), egy részét ki kellett selejteznünk, nehogy a gyűjtés túlságosan sok időt vegyen igénybe. Anyagunk többszörös átnézése és megrostálása után átnéztük még BÁRCZI GÉZA országos kérdőívét is, nehogy az egész magyar nyelvterületen kikérdezendő kérdések közül csak egy is kimaradjon. Utána a külföldi gyűjtők követte elvek s nem utolsó sorban eddigi saját tapasztalataink alapján véglegesen összeállítottuk kérdőívünket. Az anyag megrostálása után megmaradt mintegy 2094 címszót két nagy kérdéscsoportra osztottuk. Az első kérdéscsoportba az emberre és az ember életére vonatkozó fontosabb fogalomköröket vettük bele, (az emberről általában, emberi testrészek, betegségek, fontosabb gyógymódok, születés, gyermekkor, ifjúkor, házasság, keresztelés, családi élet, öregkor, halál, vallásos élet, közélet, társadalmi élet, sütés, főzés és ruházat), a másodikba pedig az ember környezetének, a fontosabb népi foglalkozásoknak s az ezzel kapcsolatos fogalomköröknek a szókincsét (telek, ház, építkezés, gazdasági épületek, eszközök, a ház berendezése, fűtés, világítás, talaj, időjárás, nap- és évszakok, gazdálkodás, állattenyésztés, erdőlés, madarak, vadállatok). Bár arra törekedtünk, hogy

állapota a nagymoni népnyelvben: MNny. II, 195—203. — BALASSA IVÁN, Az a-zás a kolozsvári Hóstát nyelvben: MNny. III, 57—69. és kny. Dolg. a Ferenc József tud. egyet. M. Nyelvtud. Intézetéből. 5. sz. — SZABÓ T. ATTILA, A bábonyi népnyelv igetövei és igealakjai: MNny. I, 48—64. — MÁRTON GYULA, A nagymoni népnyelv igetövei és igealakjai: MNny. III, 189—232 és kny. Dolg. a Ferenc József tud. egyet. M. Nyelvtud. Intézetéből. 1. sz. — GÁLFFY MÓZES, A kalotaszegi Magyarbikal népnyelvének névszótövei: MNny. IV, 90—146. és kny. Dolg. a Ferenc József tud. egyet. M. Nyelvtud. Intézetéből. 8. sz. — Ua., A kidei népnyelv igetövei, igealakjai és igeképzői (Kéziratban). — BALASSA IVÁN, Bádok, Csomafája és Kide névszótövei (Kéziratban).

Az egyes foglalkozási ágak szókincsének összeállításakor sok haszonnal forgattuk a következő tanulmányokat: NAGY JENŐ, A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón (Kalotaszeg): Dolg. a depr. Tisza I. tud. egyet. M. Népnyelvkutató Intézetéből. 1. sz. — BALASSA IVÁN, A debreceni cívis földművelésének munkamenete és műszókincse: Uo. 7. sz. — IMRE SAMU, A felső-óri földművelés: Dolg. a kolozsvári Ferenc József tud. egyet. M. Nyelvtud. Intézetéből. 3. sz.

Az adatgyűjtés és feldolgozás módszerét illetőleg a következő tanulmányokat néztük át: CSÜRY BÁLINT, A népnyelvi bűvárlat módszere: A Turulszövetség népkutatási füzetei. 1. sz. (Szerk. Bakó Elemér). Bpest, 1936. — NAGY JENŐ, A német nyelvjáráskutatás vázlatos története és mai állása: MNny. II, 124—81. és kny. Dolg. a debreceni Tisza I. tud. egyet. M. Népnyelvkutató Intézetéből. 10. sz. — BAKÓ ELEMÉR, A finn népnyelvkutatás: Dolg. a depr. Tisza I. tud. egyet. M. Népnyelvkutató Intézetéből. 4. sz. A legtöbb tanulással POP SZEVÉR román népnyelvkutatónak »Buts et méthodes des enquêtes dialectales« (Paris, 1927) című összefoglaló művét forgattuk. A román nyelvtérkép gyűjtőinek módszerét egyébként alaposan tanulmányoztuk s ilyen természetű közléseiből nagyon sokat okultunk (Vö. MÁRTON, A román nyelvatlasz-munkálatok története és módszere: MNny. IV, 233—67. és kny. Dolg. a Ferenc József tud. egyet. M. Nyelvtud. Intézetéből. 14. sz.)

a felvett kérdések alapján megfelelő alapossággal válaszolható legyen a kolozsmegyei magyar népnyelv hang-, alak- és legalább kis mértékben mondattana, a fősúlyt mégis a szógyűjtésre helyeztük. Az alaktani rész teljessége kedvéért célunkul tűztük ki mintegy negyven névszó- és igető teljes ragozásának lejegyzését is. Ezeket úgy állítottuk össze, hogy mindenik névszótó-, illetőleg igető-csoport képviselve legyen. A mondattani sajátosságok tanulmányozása céljából szerkesztettünk néhány mondatot is. Ismerve azonban az eddigi gyűjtőknek azt a tapasztalatát, hogy az ilyen példamondatok kikérdezése csak ritkán vezet eredményre, a mondattani jelenségek tanulmányozását mi is megfelelő számú példamondat lejegyzése segítségével gondoltuk megoldhatónak. A Kidében, Magyarkapuson, Magyarbikalon, Váralmásan, Magyarzsomboron és Magyarókeréken végzett próbagyűjtés során még számos kifejezést vettünk bele kérdőívünkbe. Az előkészületek során úgy számítottuk ugyanis, hogy az egy-egy község számára előirányzott három-négy nap alatt 2000 kérdésnél többet nem tudunk kikérdezni. A kérdőív kipróbálása alkalmával azonban azt tapasztaltuk, hogy a selejtezés során csupán időmegtakarítás céljából kihagyott mintegy kétszáz kérdés kikérdezésére is jut időnk. Így kérdéseink száma mintegy 2269-re emelkedett. Ebben a számban a névszó és igealakok természetesen nincsenek benne. Ezeket tekintetbe véve bátran mondhatjuk, hogy a kérdőív segítségével egy-egy ponton hozzávetőlegesen mintegy 3500 nyelvi adatot jegyzünk fel.

Itthoni előkészületeink során megbeszéltük azt is, hogy melyik kifejezést milyen módon fogjuk megtudakolni. Négyféle kérdezési módban állapodtunk meg. Az elérhető tárgyak (pl. a ház részei, eszközök, berendezési tárgyak, stb.) és a könnyen utánozható cselekmények (pl. ásít, gyökönt, pislog, kacsint, stb.) neve mellé egy *R*-t írtunk kérdőívünkbe. Ez azt jelentette, hogy az illető dolog vagy cselekmény nevét *r á m u t a t á s* sal, illetőleg *u t á n z á s* sal fogjuk megkérdezni. A gyűjtés során mi is azt tapasztaltuk, akárcsak az eddig megjelent nyelvtérképek gyűjtői, hogy ez a kérdezési mód a leggyorsabb és a legmegbízhatóbb. Vannak azonban dolgok, melyek nem érhetők el olyan könnyen (pl. a mezei munka szókinése, az ember belső szerveinek neve, betegségnevek, stb.). Ezek nevét *k ö r ü l í r ő* kérdéssel tudtuk meg. Ezeket a kérdéseket mindjárt meg is fogalmaztuk, hogy a kérdezés minél könnyebben s mindenütt ugyanolyan formában történjék. Egyesek feleslegesnek tartják a kérdések megfogalmazását, mi azonban azt tapasztaltuk, hogy az esetek túlnyomó többségében nagyon is fontos. Vannak ugyanis esetek, mikor nem mindegy az, hogy a kifejezés alanyesetét vagy pedig tárgyesetét mondja-e meg adatközlőnk. A *kása* szó esetében például elsősorban az alanyeset érdekelt bennünket, mert mellesleg arra is kíváncsiak vagyunk, hogy a falu népnyelvében az *á—a*, vagy pedig az *á—a* hangállapot van-e meg. Ha a kérdést nem fogalmazzuk meg előre, tekintve, hogy a dolog természeténél fogva meglehetősen gyorsan kell dolgoznunk, hol így, hol úgy fogjuk feltenni a kérdést, s ennek megfelelőleg a szónak hol ezt, hol azt az alakját fogjuk kapni. A kérdések megfogalmazása tehát a kérdezés módjából kizárja

a rögtönzést s az ötletszerűséget, ugyanakkor különösen az első tizenöt-husz községben, nagyon megkönnyíti a gyűjtő munkáját. A gyűjtő figyelmét éppen eléggé igénybe veszi a feleletek pontos megfigyelése és lejegyzése, nem terhelhetjük meg még a kérdések rögtönzött megfogalmazásával is. A kérdések megfogalmazása nem olyan egyszerű, hogy azt a helyszínen minden nehézség nélkül elvégezhetnők. Ez állításunkat mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy még otthon, az íróasztal mellett is nem egy esetben hosszasan kellett töprengenünk, míg a megfelelő fogalmazást, formát megtaláltuk. A népi élet, a nép ismereteinek, érzés- és gondolatvilágának, egyszerű, szemléltető, képes beszédmódjának alapos ismeretével kell rendelkezniünk, ha olyan kérdéseket akarunk megfogalmazni, melyek azonnal, szinte spontán módon felidéznek adatközlőnk emlékezetében a körülírt dolog emlékképét. Itt van pl. az egészen közönséges *menyét* nevű állat. Írjuk le akár milyen pontosan a külsejét, mutassuk meg akár a képét is, s még akkor sem biztos, hogy elérjük célunkat, még mindig kétes, hogy megértettük-e magunkat adatközlőnkkel. Ellenben, ha azt mondjuk, hogy mi a neve annak a kicsi állatnak, mely megharapja a tehén tögyét, adatközlőnk azonnal kész a felelettel. Vagy itt van például a *bagoly* esete. A kérdést így fogalmaztuk meg: „Mi a neve annak az éjjel repkedő, faoduban, vagy sötét lyukban lakó, nagy, barna színű madárnak, melyet a többi madár üldözni szokott?” Kiderült, hogy ez a kérdés túlságosan hosszú, bonyolult a falusi ember számára. Elég, ha ennyit mondunk: „Van egy madár, mely éjjel olyan csúnyán tesz, mi annak a neve?” A gyűjtés során meglehetősen nehéznek bizonyult az emberi belső szervek nevének kikérdezése is. A falusi ember tudja, hogy van szíve, gyomra, tüdeje, bele, veséje, mája, stb., de azt már nem mindig tudja, hogy melyiknek mi a szerepe s hogy hol, milyen szervek szomszédságában található. Így aztán különösen kezdetben, meglehetősen nagy gondot okoztak a kérdések. Lassan-lassan azonban mindeniknek rájöttünk a nyitjára. Így például a *vese* nevét úgy kérdeztük, hogy egyszerűen a derekunkra mutattunk s megkérdeztük, hogy mi je fáj ott benn az embernek, ha meghül. Erre minden esetben azt a feleletet kaptuk, hogy a veséje. A bélfajták, máj, lép, stb. nevét viszont a disznóval kapcsolatban kérdeztük meg. Annak belsejét ugyanis igen jól ismerik. Ha még mindig hiányzott egy-két név, felsoroltattuk az ismert belsőszerveket, s így feltétlenül előkerültek a még hiányzó nevek is. A virágneveket is hasonló módon gyűjtöttük. Kezdetben körülírtuk mindeniket, de sok időt vett igénybe, s nehezen is találta el nyelvemesterünk, hogy melyik virágról van szó. Felsorolás közben azonban mindenik előkerült. Hasonló nehézségekkel mindenki számolhat, hisz a nép egyszerű élet-körülményeibe, ismereteinek körébe, érzés- és gondolatvilágába máról holnapra tökéletesen beleilleszkedni még a nép köréből kikerült tanult ember számára sem könnyű dolog. A hibák azonban rendre kiküszöbölődnek, a kérdések lassan leegyszerűsödnek, kikristályosodnak s az eredmény: a munkaidő lényeges megrövidülése. A tisztán körülíró kérdéselési módon kívül éltünk még egy harmadikkal is, melyet körülíró-rámutató kérdésnek nevezhetnénk. Ilyen például a darálóra,

vagy kézimalomra vonatkozó kérdés: „Mi a neve annak a két nagy kőnek, amit így forgatnak (kezemmel forgató mozgást végeztem) s kását őrölnek rajta?” Ha egy szó jelentésváltozataira voltunk csupán kíváncsiak, akkor az ú. n. közvetlen vagy egyenes kérdezői módot alkalmaztuk. Pl. „Mire mondják, hogy *hever?*” Adatközlőnk erre elmondta, hogy az emberre, mikor lustálkodik, az állatra, mikor fetreng, a földre, mikor nem vetik be, stb. Mivel hasonló kifejezés a kérdőívben meglehetősen kevés van, ezt a kérdezői módot csak nagyon ritkán alkalmaztuk.

Az alaktani kérdések vázolója céljából felvett negyven névszótó és igető alakváltozatait rendszerint mondatban kérdeztük ki. Pl. „Mije ez az embernek (s a gyűjtő kezével a fejére mutatott)? Ha a gyermek beleüti ezt az asztalba (s fejére mutatott), mit mond, mit ütött meg?” stb. „Mit csinálok én, mikor így teszek a ceruzával (ugyanakkor írni kezdett)?” — Ír. — Hát azt hogy mondaná Pista bácsi: én most egy levelet . . . (s mutatta, hogy ír)?” — és így tovább mindenik alakját az igének. A mondattani jelenségekkel kapcsolatos kérdéseket is igyekeztünk körülírással, rávezetéssel megkérdezni, nehogy a köznyelv befolyásolja a kívánt mondatok megszerkesztésében. Ne higgyük azonban, hogy megelégedtünk csupán a kérdező módszerrel. Az így nyert adatokat igyekeznünk kell minél alaposabban ellenőrizni és kiegészíteni a közvetlen megfigyelés útján szerzett adatokkal. Munkánk szüneteiben meg kell figyelnünk a családtagok, bevetődő szomszédok egymásközi beszédét s igyekeznünk kell abból minél többet lejegyezni. Nem egyszer megtörtént ugyanis, különösen az alaktani rész kikérdezésekor, hogy kérdésünkre a köznyelvi alakot mondta meg adatközlőnk, később azonban beszélgetés közben kiderült, hogy egymás közt nem ezt, hanem a népnyelvi alakot használják. Különösen az ú. n. hangzónyújtó igetövek (*ád, hány, féj*, stb.) továbbá a *szivu* és *hivu* igék esetében kellett nagyon vigyáznunk. Hasonló módon kerülték a rumén eredetű kifejezéseket is. A Kalotaszegen eléggé elterjedt *puju*: *puró* 'bivalyborjú', *sztrunga*: *sztáur* 'juhkosár' kifejezéseket például szintén kerülték a kérdésre adott válasz alkalmával, később azonban vagy kitartó utána kérdezéssel, vagy a nyelvmesteren kívül mások beszédének megfigyelésével csak rábukkantunk.

A kérdőív összeállításával szorosan összefügg a kapott feleletek lejegyzésére szolgáló jelrendszer megbeszélése és megállapítása is. Mivel az 1941-ben tartott első magyar népnyelvkutató értekezlet a CsÜRY BÁLINT használta jelölési mód alapulvételével ezt a jelrendszert már megállapította, az előkészületeknek ezt a pontját egyszerűen át-ugorhattuk. A gyűjtés folyamán azonban kiderült, hogy jelrendszerünk némi kiegészítésre, illetőleg módosításra szorul. Már az előkészületek során tudtuk, hogy a feldolgozásra kerülő terület egyik falujában, Magyarbikalon¹³ a rendes *e* hang helyett rendszeresen egy hátrább kép-

¹³ Erről egyikünk szórványos megfigyelésén kívül, főként GÁLFFY MÓZES-nek e kalotaszegi községben végzett bensőséges népnyelvi megfigyelései révén tudtunk. L. tőle: A kalotaszegi Magyarbikal népnyelvének névszótövei: MNny.

zett *e* hangot ejtenek. A gyűjtés folyamán ezt a hangot eleinte *e* jellel jelöltük. Később azt tapasztaltuk, hogy Kalotaszegnek abban a sarkában, ahol Magyarbikal is található, kétféle ilyen *e*-hang hallható. Körösfőn és Magyarbikalon egy egészen hátul képzett *e*, melyet éppen ezért jobbnak láttunk *ä* jellel jelölni, Sárvásárt, Bánffyhunyadi, Kalotaszentkirályon, Damoson és Jákótelkén egy valamivel előbb képzett, de a rendes *e*-nél hátrább képzett *e*-t, melyet *e* jellel különböztettünk meg az előbbitől. Ki kellett egészítenünk az *ó* és *ö* hang jeleit is. Az első népryelv-kutató értekezés úgy döntött, hogy az etimologikus *ó*-t és *ö*-t, továbbá a hangtani helyzete következtében megnyúlt *o*-t és *ö*-t egyaránt az *ó* és *ö* jellel kell jelölnünk, mivel mindkét jel egyaránt a hang hosszúságára, tehát kiejtésbeli időtartamára vonatkozik. A gyűjtés során azonban azt tapasztaltuk, hogy Kalotaszegen a *tör* főnév *ö* hangját nemcsak hosszabban ejtik, hanem kissé mélyebb és hátrább húzott nyelvvel is képezik. Az ilyen esetekben az *ó* és *ö* jelt használtuk. Ugyanakkor feltűnt, hogy az azonszótagú *l*, *r*, és *j* kiesésével kapcsolatban olyan *ó*-t és *ö*-t ejtenek, melyet csupán hosszúsága különböztet meg a rövid *o*-tól és *ö*-től. Ezekben az esetekben az *ō* és *ȫ* jelt kellett használnunk.

6.

Az eddigi nyelvtérképek készítőinek különösen nagy gondot okozott a tanulmányozásra kerülő pontok kiválasztása. Egy egész nyelvtérület minden pontjának megvizsgálása ugyanis legalább egy-két évtizedes munkát jelentene. Mivel ez igen hosszú idő, csak egyes falvakat tanulmányozhattak. GILLIÉRON francia nyelvtérképén pl. 830 km² területre, GRIERA katalán nyelvtérképén minden 600 km²-re, JABERG-JUD olasz-svájci nyelvtérképén minden 765 km²-re, BARTOLI olasz nyelvtérképén minden 310 km²-re, a rumén nyelvtérképén pedig minden 634 km²-re esik egy-egy tanulmányozott pont.¹⁴ Ha a népryelv pontosan körülhatárolható, egységes nyelvjárás-területekre oszlanék, nem is lenne semmi baj. A népryelv közismert tagoltsága, sokszor szeszélyes változottsága azonban valószínűvé teszi, hogy ilyen ritka ponthálózattal készített nyelvtérképekről nagyon sok érdekes adat kimarad. Éppen ez a feltevés, ez a meglehetősen indokolt gyanú indított bennünket arra az elhatározásra, hogy gyűjtőmunkánk során a vizsgált terület minden magyarul lakta falujába elmegyünk s végigkérdezzük kérdőívünket. Szerzett tapasztalataink gyanúkat mindenben igazolták. Kiderült, hogy ahány falu, szinte annyi népryelv. Azt hisszük elég, ha egy-két példát felhozunk, hisz a mellékelt térképek a fenti tényt éppen eléggé igazol-

IV. (1942), 90. és kny. — E hangnak Kalotaszeg egyes pontjain való meglétére egyébként már CZUCZA JÁNOS is felhívta a figyelmet JANKÓ JÁNOSNAK »Kalotaszeg magyar népe« című kötetében megjelent kis nyelvjárás-ismertetésében (Bpest, 1892, 205—21). Ő hangbenyomás alapján indulva, e hangot, természetesen helytelenül, az *á* hanggal azonosnak vette, s az *á* betűjeggyel jelezte [vö. i. h. 211].

¹⁴ Vö. MNny. IV (1942), 248.

ják. Ezzel az egészen sűrű ponthálózattal például pontosan sikerült megvonnunk a mezőségi népnyelvre oly jellemző *a*-zás és *e*-zés határát. Ha mi is ugrásokkal gyűjtünk, mint az eddigi nyelvtérképek gyűjtői, ezt nem sikerült volna elérnünk. A mellékelt térképeken világosan látszik az is, hogy Jegenye, Mákófalva és Kolozs népnyelve elüt a környező falvak népnyelvétől. Még a teljesen összeépült Kalotaszentkirály és Zentelke népnyelve sem azonos. Az első inkább Magyarókeréke népnyelvéhez hasonlít, Zentelkéé pedig Bánffyhunyard, Sárvásár és Damos népnyelvéhez. Ha ponthálózatunkat itthon állapítjuk meg, vajjon nem éppen ezek a pontok maradtak volna-e ki? Vagy vegyünk egy eszköznevet, mondjuk például a *daráló*-t. Az első tizennyolc faluban, melyet gyűjtőmunkánk elején ugrásszerűen válogattunk ki a tanulmányozandó területről, a következő adatokat találtuk: *daráló*, *örminy*, *söllő*, *kásörlő* és *rezsnyice*. Kimaradt volna tehát a *sörminy*, *sörviny* és *söörlo* változat, nem is beszélve a hangtani szempontból érdekes alakváltozatokról (L. a nyelvtérképmellékletek között a *daráló* lapját). Hány értékes és egyben érdekes adat maradt volna ki akkor, ha mi is csak öt-hat pontot tanulmányoztunk volna egy-egy megye területéről, mint ahogy például a külföldi nyelvtérképek gyűjtői tették. Gyűjtőmunkánk alapján megállapíthatjuk tehát, hogy a nagy ugrásokkal végzett gyűjtés hiányos, az ilyen gyűjtésből sok hangtani és alaktani jelenség, továbbá sok érdekes kifejezés, alakváltozat kimarad. Abban az esetben, ha a tanulmányozandó terület minden egyes falujának településtörténetét részletesen ismernők, még nem lennénk esetleg kitéve nagy tévedéseknek. Mivel tüzetes település- és népiségtörténeti ismereteink még nincsenek (nemcsak nekünk, de többé-kevésbé egyik európai népnek sincs), a gyűjtési ponthálózat megállapítására, kijelölésére más módozatot kell kitalálnunk. Elgondolásunk szerint ez a meglehetősen kényes és sokat vitatott kérdés a következőképpen lenne megnyugtatólag megoldható. Eddigi tapasztalataink alapján állítsunk össze egy egészen rövid, mindössze néhány száz kérdést tartalmazó kérdőívet s ebbe sűrűsítsük össze a hangtan, alaktan és szókincs szempontjából eddig legfontosabbaknak talált kifejezéseket. Menjen el a gyűjtő minden faluba, álljon meg, rövid kérdőíve segítségével tájékozódjék. Ha látja, hogy a falu népnyelve azonos az előző falu népnyelvével, menjen is mindjárt tovább, ha nem, álljon meg hosszabb időre és kérdezze végig a nagy kérdőívet. Így a gyűjtés üteme is alig csökkenne, ugyanakkor a pontok kiválogatása a legmegbízhatóbb módon történne, mert a gyűjtő maga tapogatná ki személyesen a bensőségebb tanulmányozásra érdemes pontokat.

Eszményi gyűjtési mód természetesen az volna, ha minden egyes ponton minél több személytől kérdezhetnők ki az egész kérdőívet. Közismert dolog ugyanis az, hogy a falu népnyelve sem teljesen egységes, korok, nemzedékek, nemek és családok szerinti eltérések teszik, illetőleg tehetik változatossá. A nemzedékek beszéde közti eltéréseket mindenütt, de különösen Kolozsvár közvetlen környékén figyeltük meg. A fiatalabbak majdnem teljesen magukévá tették a városi lakosság beszélté köznyelvet, az öregek azonban még ragaszkodnak régi, hagyó-

mányos beszédmódjukhoz. A férfiak és nők beszéde közti eltérés is közismert. Ezt különösen Inaktelkén találtuk szembeötlőnek. A férfiak ugyanis állandóan jönnek, mennek, munkára járnak a vasúthoz, az egeresi gyárakba, éppen ezért nagyrészt levetkőzték már községük hagyományos népnyelvi sajátosságait. Az asszonyok természetesen inkább otthon ülnek, ennek következtében beszédmódjuk is sokkal régiebb, mint a férfiaké. Az egész összegyűjtött anyagból is megállapítható egyébként, hogy régiesség, hagyományörzés szempontjából az öregek után mindjárt az asszonyok következnek. Sok esetben családonként is tapasztalhatók eltérések. Vannak családok, melyek hajlamosabbak az újításra, mások inkább ragaszkodnak az ősi nyelvi hagyományokhoz. Sőt még akkor sem megyünk túlzásba, ha azt mondjuk, hogy a nyelvi újításokkal szemben még az egyedek se viselkednek azonosan. Egyesek hajlamosabbak erre, még akkor is, ha állandóan otthonukban élnek s csak ritkán hagyják el azt, mások ugyanakkor sokkal maradibbak, jóllehet hosszabb időre ki voltak téve a köznyelv hatásának. Ha a falu népnyelve jelenlegi állapotának csakugyan hű képét akartuk volna adni, mindezeket a szempontokat figyelembe kellett volna vennünk, hogy a nyelv életét, dinamizmusát is szemléltetni tudjuk. Ez azonban gyakorlatilag a gyűjtési idő olyan meghosszabbítását és a gyűjtés feltétlen elgépiesedése révén a gyűjtők olyan kimerülését eredményezné, mely miatt ezt a gyűjtési módot nem lehet alkalmazni. A gyűjtés gyors ütemének biztosítása kedvéért tehát meg kellett elégednünk két, a falu népnyelvét legjellegzetesebben beszélő személy kikérdezésével. Az egyikőtől, az asszonytól az egyik nagy kérdéscsoportot kérdeztük ki, a másiktól, a férfitől pedig a másikat. Adatközlőinket rendszerint a falu népét legjobban ismerő lelkész segítségével választottuk ki a következő szempontok figyelembevételével: 1. legyen bennszülött legalább a nagyszülőig visszamenőleg, 2. lehetőleg ötven-hatvan éves legyen, 3. ne tartózkodott legyen hosszasan távol falujától, Kolozsvár közvetlen közelében pedig olyan egyén, aki nem jár be gyakran Kolozsvárra, 4. ne legyen semmi beszédhibája s végül 5. lehetőleg olyan ember, aki nem volt bíró, kurátor, stb.

Az első szempont Kalotaszegen nem okozott különösebb nehézséget, hisz tudvalevő, hogy a kalotaszegiek nem szívesen hoznak idegenből feleséget s vőnek se szívesen mennek más faluba. Az meg éppen ritka eset, hogy egy család áttelepedjék valamelyik közeli vagy távoli faluba. A jövevényeket megvetik, kinézik a faluból. A Borsavölgyében azonban már jobban kellett vigyáznunk. Helyzetünket különösen megnehezítette az a körülmény, hogy itt nem mindenik falunak van magyar lekipásztora. Így aztán a megkérdezett nem egyszer állította ugyan, hogy bennszülött, de bizony néhányszor kiderült, hogy a nagyapja vagy a nagyanyja más faluból került oda. Nem egy messi vidékről jött s állott be cselédnek valamelyik uradalomba, majd megházasodva, letelepedett a faluban. Kolozsgyulában például, ahol mindössze valami tizenöt magyar család lakik, annyira kevert ez a kevésszámú magyarság is, hogy olyan megfelelő embert, akinek a nagyszülei is ott születtek volna, egyet sem találtunk. Így kénytelenek voltunk előzetes tájékozódás

után egy olyan férfival dolgozni, akinek a nagyapja eselédként került a faluba a szilágysági Kisdobáról. Ördögkeresztúron viszont a falu lakóinak elég tekintélyes része a ma majdnem tiszta rumén lakosságú szomszédos Nagyesküllőről származik. Mivel a Borsavölgyének magyar nényelve meglehetősen egységes, a más faluból származottak beszéde nem sokban különbözik a bennszülöttekétől. Ami kevés eltérés van, az viszont hamar eltűnik a betelepülő beszédéből. Két falu, Bodonkút és Magyarfodorháza nényelve azonban elüt a borsavölgyi magyarság többi részének nyelvétől. Ennek legvalószínűbb oka az, hogy e két falu lakói, nemesi származásuk tudatában, nem szívesen házasodnak össze a többiekkel. Az Ördögkeresztúrra betelepült nagyesküllői magyarok esetében azonban már nem olyan egyszerű a dolog, mivel több családcsoportról van szó. Különös érdekessége ennek a keveredésnek az, hogy míg az ördögkeresztúriak a köznyelvhez egészen közelálló beszédmódnál tartanak már, a rumén környezetből a közelmúltban kivált, tehát a többi borsavölgyi magyarságtól hosszasan elszigetelten élt kevés számú kiseskülli magyarságnak ide szakadt töredéke (különösen az asszonyok) még *a*-zik és *e*-zik. Ebben az esetben egyik adatközlőnk (a férfit) a bennszülöttek közül, a másikat pedig (az asszonyt) a Nagyesküllőről betelepültek közül választottuk.

Eredetileg úgy terveztük, hogy lehetőleg ötven év körüli adatközlővel fogunk dolgozni. Tudtuk ugyanis, hogy a nagyon öregek vagy nem hallanak jól, vagy betegesek, s éppen ezért nincs türelmük három napig egy helyben ülni és kérdéseinkre felelgetni, a fiatalok viszont még nem illeszkedtek bele kellőleg a falu hagyományos beszédmódjába. Ugyanakkor, számításba véve az asszonyok régiesebb beszédmódját, a férfiak képviselte jelenlegi nyelvállapoton kívül így véltük megmenthetőnek a többség által már elhagyott eredetibb nyelvállapotot is. A fenti szempontnak, hála a lelkesek megértő támogatásának, az esetek többségében eleget is tudtunk tenni. Nehány esetben azonban a szorgos munka miatt kénytelenek voltunk egészen öreg, hetven-nyolcvan éves emberek segítségét is igénybe venni. Magyarbikalon például egyikünk egy nyolcvannégy éves férfival dolgozott. Szerencsére testi és szellemi frissesége teljében volt még, és így nagyszerűen boldogult vele. Türelme azonban nem volt a legnagyobb neki sem. Állandóan siettetett, a munka befejeztével pedig kijelentette, hogy még egyszer semmi pénzért sem vállalkoznék ilyesmire. Beszélgetni nagyon szeret, de ezt a folytonos *tanolást* únja, nem neki való ez már. Egészen öreg emberrel dolgoztunk még Zsobokon, Kispetriben, Jákótelkén, Visában és Kolozsborsán is. Ezekben az esetekben is azt tapasztaltuk, hogy beszélgetni, a régi időkről mesélni nagyon szeretnek, a folytonos kérdés és a feleletek megalkotásával járó szellemi munka azonban fárasztja őket. A fáradtság azonban nemcsak náluk jelentkezett hamar. Sok esetben, különösen szorgos munka idején, fiatalabb adatközlőnkkel is nem egyszer megtörtént, hogy elbóbiskolt közben. Kisesküllőn például állandóan tréfás közbeszólásokkal kellett egyik adatközlőnk figyelmét éberre tartanunk. Mikor kifogytunk az ötletekből, egy-egy hangosabb, erősebben megnyomott kérdéssel térítettük magához. Ezen egyáltalán nincs mit

csodálkozunk. A falusi ember nincs hozzászokva a szellemi munkához. A megerőltetett ütemű testi munka, a nyári rövid éjtszakai alvás pallérozatlan figyelmét még hamarabb elbágyasztja. Kispetriben, mivel a falu apraja-nagyja szüretelt, egyikünk kénytelen volt egy félig süket öreg emberrel dolgozni. A folytonos kiabálás természetesen nagyon kifárasztotta, de kárpótolta a feleletek eredetisége és megbízhatósága. A fiatalok a legtöbb esetben alkalmatlanok az adatközlő szerepre. Az elemi iskolában tanult, továbbá a leventeórán, katonaságnál hallott és gyakorolt köznyelvi benyomások frissesége következtében nem tudnak máról-holnapra beleilleszkedni falujuk hagyományos beszédmódjába. Sőt ha ez a beilleszkedés végbe is ment már, mikor „nadrágos“ emberrel találkoznak, azonnal előveszik s alaposan fel is használják köznyelvi ismereteiket.¹⁵ Azt a megfigyelést tettük, hogy éppen a fiatalság körében nem egy faluban valóságos kétnyelvűség tapasztalható. Otthon úgy beszélnek, mint szüleik, amint bejönnek Kolozsvárra, mindjárt áttérnek a városi beszédmódra, nehogy kikacagják őket. Kivétel azért, ha meglehetősen ritkán is, de ezen a téren is van. Körösfőn például egészen véletlenül összehúztunk egy alig huszonhét-huszonnyolc éves fiatalemberrel. Gazdálkodott is, de főleg varrottásokkal kereskedett már évek óta. Mint általában az ilyen utazgató körösfőiek (már pedig a legtöbbjük ilyesmivel foglalkozik, különösen a téli hónapokban), ha a körülmények úgy kívánták, ő is egy-kettőre levetkőzte a körösfői beszédmódot, de mikor megmagyaráztuk neki, hogy miről van szó, készségesen vállalkozott a munkára s a legjobb adatközlőnek bizonyult. Eredeti körösfői kiejtéssel felelt kérdéseinkre, felhívta figyelmünket, ha az öregebbek másként mondják, megmondta a köznyelvi kifejezést is és így tovább. Hasonló, értelmes nyelvmesterünk volt még ugyan egy-kettő, de ilyen egy sem.

Adatközlőink kiválasztásakor ügyeltünk arra is, hogy lehetőleg olyan legyen, aki nem töltött huzamosabb időt idegenben. Ez, különösen a férfi adatközlő esetében, meglehetősen nehéz feladat elé állította a falu lekipásztorát és természetesen bennünket is. A lányok ugyanis, az egy Jegenye kivételével, nem, vagy csak nagyon csekély számban szolgálnak városon, az asszonyok pedig, egy-két falu kivételével éppen meglehetősen otthonülő életmódot folytatnak. A férfiak közt azonban ritka az, aki fiatal korában legalább nyolc-tíz évet nem töltött a vasút-

¹⁵ Nem egyszer tapasztaltuk már más vidéken is, e gyűjtésünk során meg éppen észleltük azt, hogy a városi emberrel beszélő tudatosan igyekszik megszabadulni saját népnyelvének legalább legjellegzetesebb sajátosságaitól, hogy a vele beszélő városi nyelvvel minél egyezőbb nyelvet beszéljen. Ebből aztán sokszor olyan nyelvi zagyvaságok, olyan szokatlan, egyébként nem, vagy csak ilyen »különleges« alkalmakkor hallható alakok, szók keletkeznek, melyeket ha lejegyzünk, teljesen hamis képet kapunk a kérdéses pont nyelvállapotáról. A gyakorlott kutatóra nézve az efféle kísértések természetesen vajmi kevésbé veszedelmesek, a kezdő megfigyelő azonban az ilyen beszélgetésekkel kapcsolatos nyelvi megfigyelés során — kellő tapasztalat híján — sok megtévesztő adatra tehet szert.

nál, a postánál, vagy az egeresi gyárakban.¹⁶ Kivételt mindössze egy-két gazdagabb s a vasúttól, gyáraktól távolabb eső falu képez, mint amilyen például Bogártelke, Nádasdaróc vagy Váralmás. Ez a hosszas távollét, jöllehet a távollevő családja továbbra is otthon marad s legálább egyszer hetenként ő is hazatér, természetesen nyomot hagy beszéd-módján is. Később, mikor végkép hazatér, a környezet népnyelve viszsza-kényszeríti ugyan az ott szokásos nyelvi formákhoz, de a köznyelvi hatás nyomai, kevés kivétellel, továbbra is felismerhetők beszédében. Jákótelkén beszélgettünk például egy hatvanon túli férfival, aki fiatal korában tizenkét évet töltött a postánál mint vidéki szerelő munkás. Majdnem teljesen levetkőzte ugyan már az idegenben ráragadtakat, a falujabeliek kiejtésére jellemző *ę* hangot azonban még mindig nem ejtette rendszeresen. Kolozsvár közvetlen közelében arra ügyeltünk, hogy az illető olyan legyen, aki nem járt be gyakran a városba. Igen sokan vannak ugyanis olyanok, akik tejjel s egyéb termékkel naponta megjárják Kolozsvárt. Ezek idővel csaknem teljesen hasonulnak a vásárlóiktól hallott köznyelvhez.

Nem szívesen dolgoztunk olyanokkal sem, akik hosszasan voltak bírók, kurátorok, vagy akik valamilyen más tisztséget viseltek a faluban. A bíró ugyanis gyakran érintkezik csendőrökkel, jegyzővel, más hatósági személyekkel, rendeletek érkeznek hozzá, azokat meg kell magyaráznia a falusiaknak, tehát a legeldugottabb faluban is ki van téve a köznyelv fokozottabb hatásának. A kurátor már inkább alkalmas erre a célra, hisz csupán a lekipásztorral van dolga, de ha tanulékony ember, akad alkalma neki is megismernedni köznyelvi kifejezésekkel. Az újság és könyv hatásával kapcsolatban azt tapasztaltuk, hogy ez, különösen az öregeknél, egyáltalán nem veszélyes. Analfabétára alig egy-kettőre bukkantunk ugyan, de a rövid néhány éves elemi iskolai oktatás egyáltalán nem fejlesztette ki a falusiak olvasókészségét annyira, hogy a Biblián, zsoltáron, naptáron s néha-néha egy-egy újságon kívül más könyvet is a kezükbe vettek volna. Ebből a szempontból az egy Ördögkeresztúr kivétel; itt a felbomló uradalom könyvtárának egy része a falusiak kezébe került, s nem egy el is olvasgatta a hozzá jutott könyveket. Mikor adatközlőmmel a napok nevének felsorolásához értem, a pénteki nap nevét így közölte: Péntek, Robinson szolgája. Kérdésemre elmondta, hogy olvasta ezt a könyvet s nagyon megszerette. Felesége viszont egy képes világtörténelmet vett elő, hogy ő meg azt olvasgatja szívesen. Amint később megtudtuk, a könyvek megkedveltetésében igen nagy szerepe volt és van a falu lekipásztorának is, aki az olvasásra hajlamosokat állandóan buzdítja. Ami a katonáskodást illeti, azt tapasztaltuk, hogy az csak azoknál érezteti hatását, akik szakaszvezetők, altisztek voltak. A közlegények és kisebb tisztések, akik állandóan magukfajta emberek közt mozogtak, a tiszti legények kivételével, egyáltalán nem voltak kitéve a köznyelv hatásának.

¹⁶ Inaktelkén például egyetlen ember sincs, aki ne dolgozott volna a vasútnál vagy az egeresi gyárakban. Egy öreg emberről úgy tudták ugyan, hogy nem volt sehol, de aztán kiderült, hogy fiatal korában ő is résztvett a kolozsvári—nagyváradi vasútvonal építési munkálataiban.

Ügyelnünk kellett arra is, nehogy a kiválasztott nyelvmasternek valamilyen beszédhibája legyen. Elsősorban arra vigyáztunk, nehogy hadarjon. A gyorsbeszédű ember, mégha nem is harapja el a szó végét, a hosszú magánhangzókat, különösen a szóvégi ó-t és ő-t röviden ejti, kiejtésén nem figyelhető meg a szomszéd hangok (l, r, j) nyújtó hatása sem. Előfordulhat más beszédhiba is. Gyaluban találkoztam például egy falusi emberrel, aki a szóvégi sz-t hosszan ejtette. Fejérdi nyelvmasterem viszont a szóvégi mássalhangzók után rendszeresen egy veláris a-féle hangot ejtett. Ez utóbbi jelenséggel egyébként másutt is találkoztunk. Előbb azt hittük, hogy az egész falu népnyelvére jellemző ejtési-móddal van dolgunk, később azonban kiderült, hogy csak egyéni beszéd-sajátság; éppen ezért az illetet nem vettük tekintetbe.

Mivel nem akartuk magunkat kitenni annak, hogy adatközlőnk egy-két órai munka után, elfoglaltságára hivatkozva, cserben hagyjon bennünket, a bevált adatközlőket rendszerint szerződtettük. Megfizettük nekik a faluban szokásos napszámot, ők viszont reggeltől estig rendelkezésünkre álltak és feleltek kérdéseinkre.

7.

Az eddigi nyelvtérképmunkálatok során arra törekedtek, hogy a gyűjtést lehetőleg egy ember végezze. Ezt elsősorban a kérdezés és a hangjelölés egységének biztosítása céljából tartották fontosnak. Mint már előbb is jeleztük, Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképezésének adatgyűjtő munkája során ketten gyűjtöttük az anyagot. Egyikünk a kérdőív egyik nagy kérdéscsoportját kérdezte ki asszony adatközlőjétől, másikunk pedig a másikat egy férfitől. Amint a gyűjtés folyamán bebizonyosodott, ennek a gyűjtési módnak nemcsak az az előnye, hogy az asszonyok foglalkozásával kapcsolatos dolgokat asszonytól, a férfival kapcsolatosokat pedig férfitől kérdeztük ki, hanem az is, hogy naponta alkalmunk volt észrevételeinket megbeszélni, kicserélni. Együtt haladásunknak tehát megvolt az a nagy előnye, hogy megfigyeléseinkben pontosabbak és megbízhatóbbak lehettünk, egymás megfigyeléseit ellenőrizhettük, s így emberi számítás szerint lényegesebb jelenség nem kerülhetett el figyelmünket. Amit nem vett észre az egyik, azt a másik feltétlenül megfigyelte, amit az egyik nem látott egészen tisztán, vagy amiben esetleg nem volt egészen biztos, azt a másiknak véletlen folytán módjában állt pontosabban megtudnia, megfigyelnie. Ugyanakkor azt tapasztaltuk, hogy ezzel a kérdezési móddal a gyűjtés egysége egyáltalán nem szenvedett csorbát. Néhányszor előfordult ugyan, hogy az első nap kissé eltért hangjelölésünk, de a jelenség tüzetesebb megfigyelése és megvitatása során minden egyes esetben tisztázni tudtuk a kérdést. Ha kettőnk hangjelölése közt mégis előfordul itt-ott egy kis eltérés, az feltétlenül egészen jelentéktelen mértékű s oka a két adatközlő eltérő ejtési-módjában (az asszony beszéde általában mindig a régiebb hangállapotot, a régiebb ejtési-módot tükrözi, a férfi pedig az újabbat), s valljuk be őszintén, az emberi fül tökéletlenségében keresendő. A népnyelv egyáltalán nem olyan egységes, szabályos valami, mint ahogy

azt egyesek az íróasztal mellett elképzelik: mint előbb magunk is részleteztük, általános tapasztalat, hogy ugyanabban a faluban is mutathat eltérést korok, családok, sőt egyének szerint is. Ez természetes is, hisz ha tökéletesen egységes lenne, nem is változnék, állandóan ugyanabban az állapotban maradna. Ugyanakkor az emberi fül sem olyan tökéletes, mint hisszük. Aki rendszeresen és hivatásszerűen foglalkozik népnyelv-kutatással, bizony nem egyszer kénytelen beismerni, hogy az emberi fül is csak egy, sokszor pillanatnyi benyomások, körülmények hatásától befolyásolt, tökéletlen emberi szerv s a gép pontosságát meg sem közelíti. Hosszabb tapasztalatunk alapján éppen ezért kezdjük mindinkább azt hinni, hogy rendszerint azok tévednek, kik merev, kivételt nem ismerő szabályszerűséget fedeznek fel a népnyelvben s példamondataikat így is jegyzik le, illetőleg közlik a nyilvánossággal. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a népnyelvben egyáltalán nincs szabályszerűség. Van. Éppen ezért mi is arra törekedtünk, hogy ezt a szabályszerűséget minél alaposabban megfigyeljük, rögzítsük, hogy így a népnyelvnek minél hübb képét adhassuk. Ha észrevettük, hogy adatközlőnk nagyon egyénieskedik, nem dolgoztunk vele tovább. Az öregek szolgáltatata adatokon kívül feljegyeztük a fiatalabbaktól hallott, az öregekétől sok esetben eltérő adatokat is. Ez az oka annak, hogy ugyanabból a faluból egy térképre két, három, sőt négy kifejezés, szó-, illetőleg alakváltozat is rákerül. Ha meglétükről tudomást szereztünk, mindeniket feltüntettük, de ilyenkor minden egyes esetben megjelöltük azt is, hogy egyenlő elterjedettségű alakpárokkal van-e dolgunk, vagy nem s ha nem, akkor melyik az általánosabban használt szó. Nem ragaszkodtunk mereven a külföldi gyűjtők eddig alkalmazta egyik jegyzési módhoz sem. Ha egy feleletről a közvetlen megfigyelés bebizonyította, hogy a többiek nem úgy mondják, feltétlenül kijavítottuk, tehát engedtünk az ú. n. impresszionista jegyzési mód merev elvéből. Ugyanakkor nem törekedtünk abszolút szabályszerűségre, az eltérő adatok kiegyenlítésére sem, tehát meglazítottuk kissé az ú. n. normatív jegyzési mód szabta korlátokat is. Így igyekeztünk biztosítani azt, hogy a nyelv életére oly jellemző két ellentétes erőt, az egyén újítási törekvését s a közösség megörögzött nyelv szokását térképlapjaink segítségével egyaránt érzékeltetni tudjuk.

Amint láthatjuk, a népnyelvi térkép anyagának összegyűjtése körültekintő előkészületet és megfontolt, pontos munkát igényel. A gyűjtés sikere az eddigieken kívül természetesen még sok mindentől függ. Elengedhetetlenül fontos például, hogy adatközlőnk bizalmát minél teljesebb mértékben megnyerjük. A falusi ember a nadrágos emberben rendszerint jegyzőt, végrehajtót s ezekhez hasonló közigazgatási szervet lát, akitől — sajnos — félnie kell. Ha valaki beállít hozzá, s rövid „bemelegítő“ beszélgetés után a telek, a ház, a szekér s ehhez hasonló dolgok iránt érdeklődik, s le is ír mindent, a megkérdezett feltétlenül azt hiszi: mindez azért történik, hogy nagyobb adót vessenek ki reá. Ezt nagyon sokan egyszerűen csak a falusi ember tudatlanságával magyarázzák. Meg vagyok azonban győződve, hogy bizalmatlanságának, gyanakvásának mélyrehatóbb okai vannak. Biztosan nem egyszer be-

csapták már hasonló nadrágos urak. Éppen ezért ajánlatos, hogy a falu lelkészével menjen el hozzá az ember. Lelkészükből ugyanis, egy-két eset kivételével, megbíznak s ha megmagyarázza nekik, hogy a „tanár úr“ ártatlan ember, s mindössze azért jött, hogy lejegyezze: a régiak hogyan neveztek egyet s mást, erre a munkára pedig éppen őt találná a legalkalmasabbnak, feltétlenül biztos a siker. Ott azonban, ahol a lelkész egyszerűen megadott egy címet, vagy rábízott az egyházfira vagy valamelyik otthon vakációzó polgáristára, bizony elég nehezen ment a dolog; egy ilyen esetben megtörtént az is, hogy siker nélkül kellett tovább mennünk. Hogy milyen sok függ az adatközlői szerepre kijelölt egyén bizalmának megnyerésétől s kellő felvilágosításától, eléggé példázza egy-két eset. Az egyik falu lelkésze például, megkapva értesítésünket, hogy kimegyünk, elment az egyik emberhez s azt mondta neki, hogy járnia kell velünk házról-házra. Az illető, módosabb ember lévén, természetesen nem szívesen vállalkozott erre a szerepre. Mikor aztán megjelentünk a faluban, szóba sem akart velünk állani, be sem jött a házba. Kimentünk hozzá, próbáltunk beszélgetésbe kezdeni vele, de ez sem ment. Csodálkozva töprengtünk, hogy mi lehet magatartásának oka. Végül megmondta, hogy hagyjuk őt békén, ő nem szereti a házalást. Mikor megmagyaráztuk, hogy miről van tulajdonképpen szó, azonnal késznek mutatkozott a munkához. Farnason, hol egy kis gimnázista gondjaira bíztak bennünket, az illető felesége, kit meg akartunk nyerni a munkára, egyenesen kiutasított bennünket a házból, mert félt, hogy férjét tiltott politikai dolgokra csábítjuk. A következő eset Kolozsborsán történt. Mivel a falunak éppen akkor nem volt magyar lelkésze, teljesen magunkra voltunk utalva. Ember még akadt, de az asszonyok közül senki sem akart vállalkozni. Végül egyikünk kikötött a falu egyik félreeső részében az egyik idős asszonynál. Első nap ment is a munka. Másnap reggel azonban, mikor megjelent, hogy folytassa a munkát, az asszony két unokája visítva kiszaladt a házból, neki egyenesen a mezőnek. Erre az asszony rimánkodva fordult hozzá, menjen el, hagyja őket békén, mert a két gyerek egész éjjel nem aludt, mert félt, hogy az „úr“ visszajön. Máskor ugyanilyen előre nem látható körülmény megkönnyíti a gyűjtő munkáját. A túlnyomó többségben rumén lakosságú Kisesküllőre például meglehetősen szorongó érzéssel mentünk ki. Be akartunk ugyan térni Ördögkeresztúrra, hogy a szorgos mezei munka idején a beszolgáló lelkész segítségét kérjük, de az idő nagyon sürgetett s nekivágtunk inkább a bizonytalanságnak. A faluba érve, csak néhány gyereket találtunk otthon. Mindenki a mezőn volt. Megkérdeztük, hol lakik a kurátor s mivel ott sem volt senki otthon, kiültünk a kertbe sütkérezni. Amint ott ülünk, egyszer csak nagy sietve közeledik egy asszony. Köszön, elmondja, hogy ő a harangozó felesége, ő is künn volt a mezőn, de látott bennünket az úton, s most azért jött, hogy megkérdezze, harangozzon-e, vagy pihenünk még egy kicsit. Csodálkozva néztünk össze, de felismerve a kedvező helyzetet, mindjárt elküldtük, hogy hívja haza a kurátort. A kurátor nemsokára meg is érkezett, előadtuk miről van szó, hogy mit akarunk s sikerült is mindent elintéznünk. Aztán kiderült, hogy előző nap két missziós lelkésznek kellett

volna megérkeznie, hogy istentiszteletet tartson, de nem jöttek el s a falusiak azt hitték, hogy mi vagyunk azok. Természetesen arra is ügyelnünk kell, nehogy adatközlőnk munka közben veszítse el bizalmát és váljék gyanakodóvá. Zsobokon egyikünk egy egészen idős férfival dolgozott. Láttá, hogy bizalmatlan kissé, éppen ezért mindent megtett, hogy megnyugtassa. Ment is a munka szépen. Másnap azonban elkövette azt a figyelmetlenséget, hogy jegyzetkönyvét s kérdőívét délben náluk hagyta. Rövid idő múlva visszatért, hogy folytassa a munkát, de az öreg azzal fogadta, hogy ő aztán egy szót sem mond többé. Nagy nehezen megtudta aztán, hogy amíg távol volt, az öreg legény-unokája böngészni kezdett jegyzetkönyvében s ráakadt egy mondatra, melyben nagyapja a kovácsot szidja, hogy drágán dolgozik. Mindjárt kieszték, hogy ezt azért írta le, mert fel akarja jelenteni a kovácsot, s ebből nekik is bajuk lesz, mert a kovács megtudja, hogy ki jelentette fel. Mindent elkövetett, hogy megnyugtassa az öreget, de ez végül is csak nagy nehezen sikerült úgy, hogy a szóbanforgó mondatot ott előtte kihúzta.

Hasonló módon jártunk Bogártelkén is. Egyik adatközlőnkkel, egy idősebb férfival elég jól haladtunk. Délután azonban észrevettük, hogy húzódozik a munka folytatásától. Faggatni kezdtük, hogy mi ennek az oka. Nagy nehezen kibökte, hogy a szomszédok felbáztatták, ne álljon többé szóba velünk, mert azért írjuk le ezeket a dolgokat, hogy hazamenve, mulattassuk vele az urakat. A dolog természetesen nagyon bosszantott. Ném rájuk voltunk mérgesek, hanem a műveletlen városi közönségre, mely — tisztelet a nagyon kevés kivételnek — még mindig csak ott tart, hogy kikacagja a tejes vagy zöldséges falusi beszédét. Meg vagyunk róla győződve, hogy ha a falusit nem vetnék meg és nem gúnyolnák ki beszédmódja miatt, egészen biztosan nem törekednék kitörni a nyelvét, hogy városiasan beszéljen. A legsajnálatosabb az, hogy még tanítóságunk nagyrésze, jegyzőink és leventeoktatóink is, egyszóval tehát azok, akikre a falu népe, magyarságunk zöme, nemzeti létünk alapja rá van bízva, még mindig annál a primitív, annál a lehető legkárosabb és — mondjuk ki bátran a szót — nemzetietlen, magyarelles álláspontnál tartanak, hogy a népnyelv ízét, zamatát, megőrzött régiségeit, magyar nyelvünk drágagyöngyeit tüzzel, vassal irtani kell, irgalom nélkül ki kell szolgáltatni az idegenszerűségektől hemzsegő városi köznyelvnek, nem gondolván arra, hogy ezáltal népünk hagyományörző erejét, s ezzel együtt e hagyományok nemzetmegtartó erejét kezdik ki. Pedig ugyanakkor milyen hévvel tudják idézni, hogy „nyelvében él a nemzet“.

8.

A több, mint egy évig tartó gyűjtőmunka során alkalmunk volt tájékozódni a felől is, hogy melyik évszak a legalkalmasabb népnyelvi gyűjtésre. Első pillanatra úgy látszik, mintha a tél lenne a legalkalmasabb. Télen ugyanis nincs a falusi ember elfoglalva, tehát nem nehéz adatközlőt találni. Nehézség azért akad. A gyűjtőnek mindenekelőtt a hideggel kell számolnia. Tudvalevő, hogy Kalotaszegen a rendszeren két

helyiségből álló ház szobájában nincs kályha, csak a konyhában fűtenek. Mivel ezzel a körülménnyel mi sem számoltunk, 1943 márciusában bizony éppen eleget kellett fázódnunk. A legtöbb helyen tettek ugyan be kályhát, de egy évek óta fűtetlen szobát nem lehet máról-holnapra kimelegíteni. Minthogy sok község a vasút vagy autobusjárat mentén, közelében fekszik, megkíséreltük vonattal, illetőleg autobusszal kijárni. Reggel nem is volt semmi baj, mert nem érkeztünk túlságosan korán. Este azonban csak kilenc óra körül volt Kolozsvárra vonatunk. A falusi ember viszont télen már öt óra körül vacsorázik, mert ez egyben az ebédje is. Mivel látszott rajtuk, hogy jelenlétiink feszélyezi őket, ez időtájt el kellett mennünk. Ha a lelkipásztor előre számolt ezzel a körülménnyel s elhívott magához, nem volt semmi baj, máskép azonban a fűtetlen váróteremben kellett órák hosszát várni a vonatra. Számolnunk kell még azzal is, hogy télen az egész család összezsúfolódik a konyhába. Ott is dolgoznak. Ez a körülmény sem a legkedvezőbbben befolyásolja munkánkat. Dolgoztunk például nem egyszer olyan helyen, ahol éppen szöttek s egy-két gyerek is volt a házban. A szövőszék kattogása is meglehetősen zavart, a gyerekek visongása és állandó lábdobogása azonban valósággal idegesített. A szülő természetesen igyekezett csendre inteni a gyerekeket s látva, hogy a szép szó nem használ, meg is fenyegette őket. Ekkor azonban a gyermekek hangos sírása természetesen csak fokozta a zajt. Egy-két figyelmes lelkipásztor tekintetbe vette ezt a körülményt, s éppen ezért az adatközlőket a lakására hivatva s ott dolgoztunk. A munka zavartalan menetét így sikerült is biztosítani, elestünk azonban a népnyelv alaposabb megfigyelésének lehetőségétől. Tavasszal a fenti nehézségek nincsenek meg, de nehezebb adatközlőt találni. A tavaszi szántás és vetés meglehetősen igénybe veszi a falusi embert. Olyan munka ez, amelyet kedvező idő esetén nem lehet halogatni. Az idősebbek közül azonban nem egy otthon marad, s ezek közt még mindig megtalálhattuk a megfelelő adatközlőt. Ugyanez a helyzet nyáron. Aratáskor és csépléskor talán kockázatos lenne elindulni, de ez a munka nem tart olyan hosszasan, hogy munkánkat félbe kellene szakítanunk. Talán az ős a legkényesebb időszak. A termények betakarítása, továbbá ahol szőlő van, a szüret a falu apraját-nagyját igénybe veszi. Ez a körülmény minket is megakadályozott egynéhányszor munkánk kitűzött időre való elvégzésében. Ilyenkor, ha csak egy napról volt szó, megvártuk, míg hozzákezdhattünk a munkához. Addig is tájékozódunk, jegyezzünk. Ha hosszabb ideig kellett volna várunk, tovább mentünk és másutt próbáltunk szerencsét. Tapasztalatunk szerint, ha a lelkipásztor megérti a munka nemzeti és tudományos fontosságát, halaszthatatlanságát, s van benne annyi készség, hogy ezt a néppel meg is értesse, akkor nem kell attól tartanunk, hogy nem kapunk adatközlőt. Ha magunkra vagyunk utalva, akár azért, mert nincs a falunak magyar lelkipásztora, akár pedig azért, mert a lelkipásztor nem áll kellőleg a gyűjtő mellé, az eredmény meglehetősen kétes. Lelkipásztor-testvéreink azonban, egy-két sajnálatos esetet nem tekintve, mindent elkövettek, hogy munkánk sikerét és zavartalanságát biztosítsák. Sőt még olyan is akadt nem egy, aki nem elégedett meg csupán

azzal, hogy segítségünkre volt az adatközlő, a koszt és a szállás biztosításában, hanem munkánkat is érdeklődéssel követte, elmondta népnyelvi megfigyeléseit s lehetőséget nyújtott arra is, hogy a falu életéről minél teljesebb és megbízhatóbb képet alkossunk magunknak.

A munka menetét nem egyszer a gyűjtők elszállásolása is befolyásolja. Jóllehet arra törekedtünk, hogy minél többet tartózkodjunk a falusiak közt, hogy így a népnyelv minél több sajátosságát legyen alkalomunk megfigyelni s lejegyezni, mégis szívesen vettük, ha nem falusi háznál kaptunk szállást. A falu népe, különösen nyáron a szorgos mezei munka idejében korán ébred és későn nyugszik el. Ennek következtében az egész napi megfeszített szellemi munkától kifárasztott és több alvashoz szokott kutató ki van téve annak, hogy nem hagyják idejében elaludni, illetőleg őt is korán felébresztik. Este megragadják az alkalmat a háziak, hogy városi emberrel kerültek össze s beszélgetni, politizálni szeretnének egy kicsit. Bizony megtörtént, hogy hetekig reggel ötkor keltünk s este 11-kor, $\frac{1}{2}$ 12-kor feküdtünk. Ha valaki nappal pótolja a hiányzó éjszakai alvást, ezt fel sem veszi, másképp azonban egy-kettőre kimeríti. Nem egyszer a kényelmetlen fekvőhely akadályozott abban, hogy kipihenhessük magunkat. Minthogy mindketten egy helyre igyekeztünk kerülni, egyikünknek nem ritkán meg kellett elégednie a padlára vetett ággyal. Ez sokszor egészen jól bevált, nem egyszer azonban kellemetlen meglepetéseket rejtegetett magában.

Nem egészen közömbös az sem, hogy a gyűjtőnek milyen közlekedési eszközök állanak rendelkezésére. A vonat elég jó, de sokszor többet kell várni reá, mint amennyi idő az utazáshoz szükséges. Nyáron a várakozás csupán unatkozással jár, hideg időben azonban már nem olyan egyszerű a dolog. Mikor például Válaszúton gyűjtöttünk, vonatunk reggel hét előtt érkezett s délután hét körül jött vissza. Olyan korán nem mehettünk be adatközlőinkhez, hisz téli időben a gyerekek és az öregek ilyenkor még az ágyban vannak. Nem volt mit tennünk, mint bemenni a hideg váróterembe s ott bevárni azt az időt, mikor már nem zavartuk őket jelenlétünkkel. Ugyanez volt a helyzet este is. Bánffy-hunyad felé reggel megfelelő időben indult a vonat, este azonban későn érkezett (10-kor, ha később $\frac{1}{2}$ 12-kor). Mire hazaértünk, megvacsoráztunk, $\frac{1}{2}$ 12—12 lett s reggel $\frac{1}{2}$ 5-kor már fel kellett kelniünk. Egyszer, kétszer még hagyján, de heteken át kimeríti az embert. Az autobusznak, különösen az ilyen rendkívüli időkben még az a hátránya is megvan, hogy nem fér fel az ember. Az egyik alkalommal például Gyaluban maradtunk le s gyalog kellett bejőnnünk Kolozsvárra. Sötétben, hóban bizony nem valami kellemes érzés az országúton, távol minden emberi hajléktól bandukolni. Vannak azonban vidékek, ahol sem vonat, sem autobus nem áll a kutató rendelkezésére. Ilyenkor rendszerint gyalog tettük meg az utat. Ha nem kell ugrásszerűen haladni, talán még ez a legmegbízhatóbb lehetőség. A gyalogoláshoz azonban jó láb s jó lábbeli kell, mert nem egészségügyi sétáról van szó, hanem tervszerű gyűjtőmunkáról. Nem egyszer megtörtént, hogy délután hat órákor, befejezve munkánkat, rögtön útra is keltünk a 15—16 km távolságra fekvő következő tanulmányozandó faluba, hogy reggel már meg is kezdhessük a

munkát. Ha reggel indultunk tovább, amint megérkeztünk, rögtön munkához is láttunk. A gyalogláshoz megfelelő mennyiségű hideg étel is szükséges. Tekintve, hogy azelőtt egy-két héttel indultunk el, az a kevés elemőzsia, amit magunkkal vittünk, rendszerint elfogyott. Mivel az el-látási nehézségek ma falun is elég súlyosak, nem pótolhattuk elfogyott készletünket, s így nem egyszer ki voltunk téve annak, hogy ebéd, illetőleg vacsora nélkül maradtunk. Ez rendszerint olyankor történt meg, ha étkezési idő után érkeztünk a faluba. Nagyon kívánatos volna tehát, hogy a kutatónak megfelelő könnyen kezelhető személyi jármű (gépkocsi, motorkerékpár, de legalább kerékpár) álljon rendelkezésére. Ez nemesak azért fontos, hogy lehetőleg pihenten érkezzék a munka színhelyére, hanem azért is, hogy város közelében a szállással és kosztózással járó nehézségeket könnyebben megoldhassa. Valamilyen jármű még nekünk is igen nagy segítségünkre lett volna. Sok gyalogolástól, vára-kozástól, fázódástól, kellemetlen szállástól mentesültünk volna. Ha pusztán szemlélődő, megfigyelő gyűjtőmunkáról lenne szó, nélkülözni lehetne. Ilyen tervszerű, fokozott munkateljesítményt, friss munkakedvet kívánó munkánál azonban nem. Nagyobb terület feldolgozása pedig, ha gyorsan is lelkiismeretes munkát akarunk végezni, megfelelő jármű nélkül, az itteni gyér vasút- és autobuszjárat-hálózat mellett lehetetlen.

A gyűjtés módszerére és körülményeire vonatkozó megjegyzéseinknek ezzel végére is értünk. Már e rövid ismertetésből is látható, hogy anyaggyűjtésünkben igyekeztünk a külföldi gyűjtők eddigi tapasztalatait minél teljesebb mértékben felhasználni. Két pontban azonban eltértünk az eddigi gyűjtések módszerétől. Nem egyedül, hanem ketten végeztük a gyűjtést, akárcsak a rumén nyelvtérkép esetében, de nem külön-külön haladtunk, hanem együtt, hogy az oly fontos egység csorbát ne szenvedjen. A másik, ennél sokkal lényegesebb eltérés az, hogy nem ugrottunk át egy községet sem, mindenikbe elmentünk s mindenik népnyelvét egyforma alaposággal tanulmányoztuk. E tekintetben a magyar kezdeményezők közül HORGER ANTAL nyomdokain haladtunk, de az ő kérdőívénél sokszorosán nagyobb kérdőívvel dolgozva, a tőle gyűjtött anyagnál természetesen jóval tekintélyesebb anyagra tettünk szert.

GÁLFFY MÓZES

MÁRTON GYULA

9.

Az előkészület és a végrehajtás menetének ismertetése után a munka természetének és a belőle adódó tanulságoknak szemléltetésére szükségesnek tartjuk néhány térképlapot mellékelni. A lapokat úgy válogattuk össze, hogy lehetőleg „érdekes“, „változatos“ lapok kerüljenek e munka iránt érdeklődő elé. Elsősorban általánosabb érdeklődésre számot tartó, szöföldrajzi szempontból figyelemreméltó lapokat tettünk közzé, s csak másodsorban nyelvtani alakok szempontjából érdekeseket. Azonban a dolog természeténél fogva minden lapon nagyon jól szemlélhetők a szakember számára azok az érdekes hangtani sajátosságok, ame-

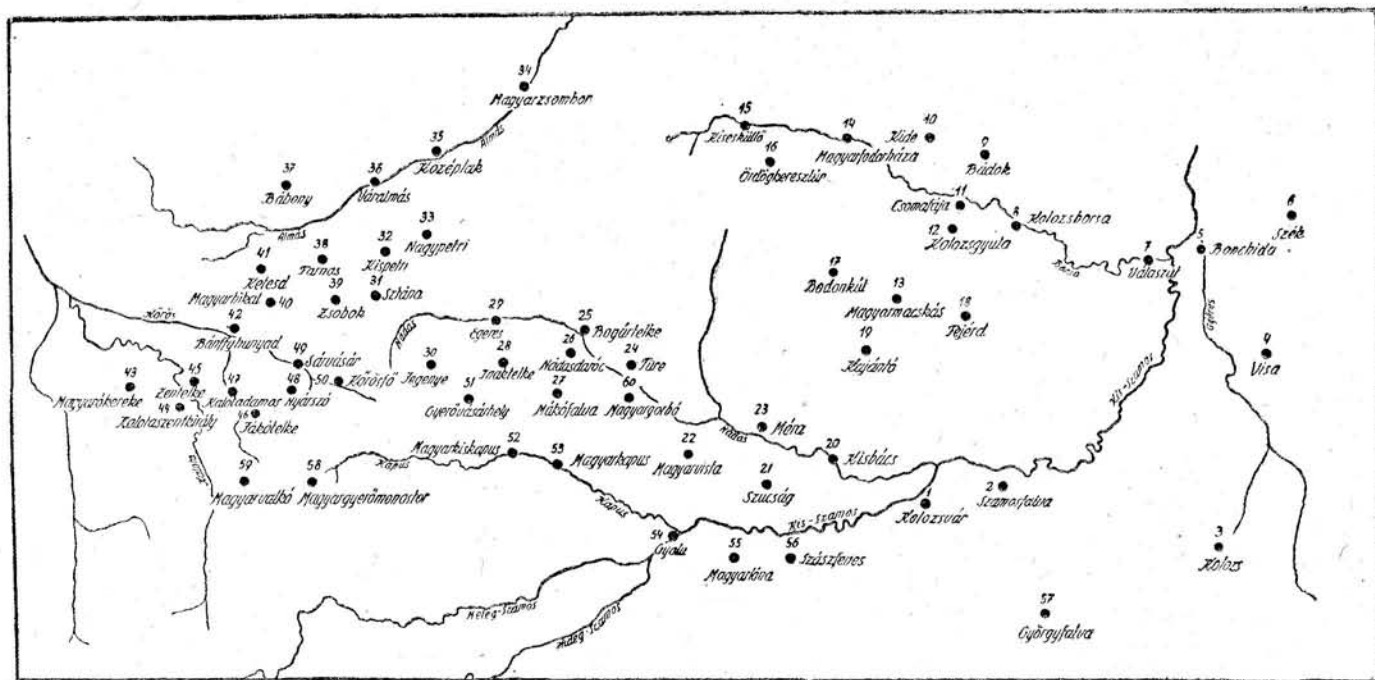
lyek a maguk tarka összevisszaságában Kolozsvár és környéke magyar népnyelvét jellemzik. Ügyeltünk, hogy különlegesebben is szemléltessük azt a két hangtani sajátyságot (*a*-zás, *e*-zés), mely éppen Kolozsvár tájékán választja két részre a vizsgált terület népnyelvét. Az alaktani sajátyságok szemléltetésére itt közzétett térképlapok kiválogatása alkalomával is arra vigyáztunk, hogy inkább az általánosabb érdeklődésre számot tartó lapokat közöljünk, mintsem hogy csak a szakember számára elsősorban érdekesekeket jelentessünk meg mutatóba. Különben is úgy véljük, hogy ha a nagyközönség számára vizsgálódásaink természetét jól szemléltető lapokat nyújtunk, fokozott mértékben örül az ilyennek a szakember is, aki kellő nyelvtörténeti és népnyelvi ismeretanyag birtokában e lapok mindenikéről a nyelvi „érdekességeknek“ bizonyára sokkal gazdagabb sorozatát olvashatja le, mint az ávatatlan érdeklődő; mindenképpen annál is jóval többet, mint amennyire az alábbi jegyzetekben felhívhattuk a figyelmet.

Bár maguk a térképlapok egyébként önmagukban is beszélnek, a szemléltetés módjára nézve mégis szükségesnek látszik megjegyezni a következőket:

A térképlapok műszaki szerkesztését illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy az adatok elhelyezése érdekében lehetetlen volt a könnyebb tájékozódás céljából akár csak a vízrajzi viszonyokat is feltüntető térkép-vázlatokat szerkeszteniünk, és rajta a községeknek eredeti földrajzi helyét megtartanunk. Nagyon gyakran a községek olyan sűrűn, általában olyan egyenlőtlenül helyezkednek el egymás mellett, hogy nem volt lehetséges az adatokat csak úgy térképre vetíteni, ha az elhelyezési lehetőségekhez igazodva, az egyes pontokat jelző számokat egymástól egy kissé eltoltuk. A pontok egymáshoz való viszonyát azonban igyekezett a lapok rajzolója a lehetőségig megtartani.¹⁷ Költségkímélés céljából ugyancsak kényszerültünk az egyes lapok legfelső (34) pontját és az alsókat is egy kissé a lapok középtengelyéhez közelíteni. Ilyenformán sokkal egyenletesebb, szemléltetőbb lapokat kaptunk. A községek pontos földrajzi helyzetét külön mellékelt térkép-vázlat szemlélteti.

Az egyes lapok felírása előtt álló számok a kérdőív sorszámára utalnak, magukon az egyes pontokon 60-ig terjedő számok pedig a vizsgált pont (község, város) nevét helyettesítik. A szemléltetés egyszerűsítésének ez a módja a nyelvtérképezésben általánosan elfogadott, mert hiszen a szemléltetés során a szemléltőt elsősorban a nyelvi alakok s nem a községnevek érdeklik; a kétféle felírás, a község, illetőleg városnév meg a nyelvi adat egymás mellé való feljegyzése a maga zsúfoltságában a térképlapok áttekinthetőségét még akkor is zavarná, ha a más-más természetű feliratok történetesen jól megkülönböztethető betűtípussal készülnének. Az egyes számok a következő települések nevét

¹⁷ E helyen is köszönetet kell mondanom LÉTAY LAJOSNAK, aki volt szíves a térképlapok megrajzolásának sok türelmet igénylő munkáját elvállalni. — Ugyancsak köszönet illeti DR. KOVÁCS LÁSZLÓT, hogy a *daráló* vázlatát kidei gyűjtéséből sokszorosítás céljaira alkalmas formában készségesen rendelkezésünkre bocsátotta.

Kolozsvár környékének térképvázlata a kutatott pontok feltüntetésével
 Az egyes községek neve felett álló számok a nyelvtérkép-lapokon a községneveket helyettesítő számok

helyettesítik: 1. Kolozsvár (Hóstát, Kolozsmonostor). 2. Szamosfalva. 3. Kolozs. 4. Visa. 5. Bonchida. 6. Szék. 7. Válaszút. 8. Kolozsborsa. 9. Bádok. 10. Kide. 11. Csomafája. 12. Kolozsgyula. 13. Magyarmacskás. 14. Magyarfodorháza. 15. Kisesküllő (magyar, rumén). 16. Ördögkeresztúr. 17. Bodonkút. 18. Fejérd. 19. Kajántó. 20. Kisbács. 21. Szucság. 22. Magyarvista. 23. Méra. 24. Türe. 25. Bogártelke. 26. Nádasdaróc. 27. Mákófalva. 28. Inaktelke. 29. Egeres. 30. Jegenye. 31. Sztána. 32. Kispetri. 33. Nagypetri. 34. Magyarnagyzsombor. 35. Középlak. 36. Váralmás. 37. Bábonny (magyar, rumén). 38. Farnas. 39. Zsobok. 40. Magyarbikal. 41. Ketesd. 42. Bánffyhunrad. 43. Magyarókereke (magyar, rumén). 44. Kalotaszentkirály. 45. Zentelke. 46. Jákótelke. 47. Kalotadámos. 48. Nyárszó. 49. Sárvasár. 50. Körösfő. 51. Gyerővásárhely. 52. Magyariskapus. 53. Magyarapus. 54. Gyalu. 55. Magyarlóna. 56. Szászfenes. 57. Györgyfalva. 58. Magyargyerőmonostor. 59. Magyarvalkó. 60. Magyargorbó (rumén).

A magyar és rumén adatok közül az egymástól való megkülönböztetés megkönnyítése céljából ez utóbbiakat a magyar adatoktól eltérő, álló betűtípussal rajzolta fel a lapok készítője. Az egy nyelvből való adatokat egymás mellé írtuk. Az egymás alá írt adatok közül a felső a magyar, az alsó rumén adat.

Futólag már az előbbieken jeleztük, hogy a vizsgált terület nagyon sok pontján nemcsak egy, hanem több alak is él egymás mellett. Az ilyen alakokat a gyűjtők mindig lejegyezték, s így a térképlapok rajzoltatása alkalmával külön jelekkel tüntethettük fel azt, hogy az egyes alakok használatában milyen természetű különbségek állapíthatók meg: ez a nyelvi alakok állandó harcának egy bizonyos időpontban való rögzítése szempontjából nagyon fontosnak látszott. Az egyes adatok megkülönböztetésére a következő jelzéseket alkalmaztuk:

- ~ két egyformán használt alakot jelöl.^{17a}
- <...> a ritkább alak.
- [...] csak fiatalok (20 évig) élnek vele.
- [—...] ismerik, de nem használják.
- (...) csak öregek (50 évtől felfelé) használják.
- (—...) teljesen elavult szó, de még emlékeznek rá.
- + az adat után a jobb felső sarokban álló jegyzetre utal.
- a fogalom magyar nevének a kérdéses ponton való ismeretlen voltát jelenti.

Ezeknek előrebocsátása után az alábbiakban az itt közzétett lapokhoz néhány észrevételt fűzünk. Ezek a megjegyzések természetesen nem tartanak igényt sem a teljességre, sem a szakszerűsége,¹⁸ inkább csak

^{17a} Az elhelyezés könnyebbségére való tekintettel az egyformán használt adatok között nem egyszer csak , (vessző) áll.

¹⁸ Ezért van az alábbi fejtegetésekben csak kevés forrásidézet. Nem, vagy csak elvéve történt hivatkozás még HORGER ANTALNAK a magyar nyelvjárásokról szóló fontos munkájára, habár ezt sok térképlap magyarázatának készítésekor nélkülözhetetlen segédkönyvként használtuk.

arra akarják ráirányítani a figyelmet, hogy milyen természetű tanulságokat nyújtanak az egyes térképlapok.

A térképlapok részletes magyarázata és adatainak teljes megvilágítása nem az ilyen mutatóanyag dolga. Óvakodtunk attól, hogy akár nyelvi, akár településtörténeti, akár pedig a magyar-rumén szókölcsönzések és visszakölcsönzések dolgában elhamarkodottan általánosító észrevételeket tegyünk, de az óvatosságban nem mentünk el addig, hogy ne közöljük egy-egy sejtelmünket is. Ezeket az egész anyag ismerete majd vagy igazolja, vagy pusztán ötletnek mutatja. Távlabbi, alapos következtetésre csak az egész anyag várható közzététele után kerülhet sor. Úgy hiszem, addig is minden lap önmagában való tanulságos volta is elég érdekességet nyújt annak, aki a megindult erdélyi népnyelvi térképezés munkájáról legalább futó tájékozódást óhajtott szerezni.¹⁹

burgonya. Az itt közölt szótérképek, de talán az összes e területről ezután közzéteendő szótérképek között változatosság szempontjából egyik legérdekesebb lap ez. Míg a terület délnyugati felén a *bogyóka* > *bojóka* és alakváltozatai vannak túlsúlyban, a terület központjától keletre a *pityóka* és alakváltozatai jutnak szinte kizárólagos egyeduralomra. Ez utóbbi *ka* elemét nyilván kicsinyítőképzőnek érezhették Magyarvalkón (59), s így keletkezett ott a *bojóuka* mellett a **pityó* alaknak *ty : j* hangcserével *pijó* alakja is (vö. még a *bogyó* ~ *bojó* alakpárt is) [MTsz.]. Míg azonban a *pityóka* egész Erdélyben ismert tájszó, úgyannya, hogy a köznyelvben is a legáltalánosabban ez használatos a *krumpli* mellett, a *bojóka* mindeztideig a magyar nyelvterület más pontjáról, mint Kalotaszeg, nem ismeretes, sőt itt is, mint a térképlapról látható, csak a délnyugati rész, használja ezt a nevet. A *moogyoró*, illetőleg ennek *a-zó* változata Erdély más pontjairól is ismeretes [MTsz.]. A *pityórkóu* (32) alak eddig ismeretlen volt.

daráló. Meglepő, hogy erre az ősi eszköznevünkre erről az aránylag kis területről hány név, illetőleg névváltozat került elő. E változatokat két nagy csoportba, a magyar és az idegen eredetű elnevezések csoportjára lehet szétválasztani. A nyelvterület keleti felén, ahol a magyarság jelentős rumén lakosság közé ékelten sok helyt számbeli kisebbségben él, a ruménból vagy szlávból magyarba átkerült *reznyice*-szót, illetőleg alakváltozatait használja a magyar lakosság is. A terület nyugati felén, Kalotaszeg legrégebbi részén, az ú. n. Felszegen, a Kapus mellékén és a Nádas felső részén az *ör(öl)* és a *darál* ige származékai, illetőleg a vele alakult szóösszetételek használatosak a 'Handmühle' neveként. Minthogy ezt az örlő-eszközt sokat használják sóórlésre is, az *örmény* néven kívül így alakult a *sóórlő* > *sörlő* > *söllő*,²⁰ *sóórvény* > *sörvény*, *sóórmény* > *sörmény* név, illetőleg e névnek hangtani szempontból is érdekes sok változata. Ez utóbbi nevek éppen úgy hangűr-

¹⁹ Ezt megelőzőleg MÁRTON GYULA tollából megjelent már egy rövidebb tájékoztató; ez a munka előkészületeiről és kezdeti eredményeiről szólt (Az erdélyi népnyelvi térkép terve és előmunkálatai: EM. 1943 : 483—7).

²⁰ Magyarokiskapunon a *sörlő* alak előfordul a *S ö r l ő kút* helynévben is. Ez a kút t. i. úgy készült, hogy egy kézimalom elhasznált követ tették a forrásra, s a kő közepén meggyült vízből ittak (Kalotaszeg helynevei 179).

megszüntető hangzókiezéssel keletkeztek, mint *kásaörlőből* a *kásörlő*. — Maga ez az eszköz, alighanem római hagyományként, az egész ország területén megmaradt; úgy látszik, hogy hozzánk részben szláv közvetítéssel jutott el (vö. A magyarság néprajza I, 56, MNy. XXIII, 215 kk.); a ruménból átkerült alakok újabb kölcsönzések lehetnek.

delelő. Az állatok déli pihenőhelyét jelölő szókinés a vizsgált területen elég változatos. A terület nyugati részén szinte kizárólag magyar eredetű szókkal (*delelő, déllő, fektető, fekvőhely, ganéhos, itató, üdüllőhely*) találkoztak a gyűjtők, a középső részen, illetőleg ettől keletre a még mindig túlnyomóan magyar elnevezések mellett már ruménból átkerült kölcsönzések (*merez, okol, sztanyistya, tirla*) jelzik a ruménség részleges nyelvi hatását. — Nagyon érdekes egyébként a magyar *üdüllőhøj* (52) elnevezés; ennek előtagja ugyanis az *üdül* ige régebbi és népnyelvi 'pihen' jelentését őrizte meg.

ék. Ahol a vizsgált területen a 'Keil' jelölésére a címszóbeli alakot használják, természetesen e terület egyik eléggé általános népnyelvi sajátosságának megfelelőleg többnyire *i*-zö alakkal (*ík ~ ik*) élnek; csak a városiasodó Bánffyhunrad (42) lakói használnak köznyelvi formát (*ék*). A terület más pontjain, köztük például a kolozsvári Hóstátban is, az *i* és *é* közti nyelvallással ejtett *é*-s alak hallható. Érdekes, hogy az *ék* jelölésére a megvizsgált rumén pontokon (1, 15, 37, 60) mind a magyar név változatait (*jik, ik, iku*) használják, viszont Kisesküllő (15) és Csomafája (11) magyarjai meg a ruménségtől újra visszakölcsönözött *jik ~ jik* alakkal élnek. — A másik név, a *pocok* semmi érdekességet nem mutatna, ha nem kellene feltűnőnek tartanunk azt, hogy e névnek a Kolozsvárnál kezdődő és északkeletfelé haladva egyre erősödő *a*-zö területen nincs *a*-zö alakja. Ha azonban tekintetbe vesszük azt, hogy az *a*-zö alaknak *pocak*, esetleg az *a*-zás erősebb fokán *pacak* formájúnak kellene lennie, megérthetjük, hogy a testrésznévvel azonos hangalak jelentésbeli félreértésre adott volna okot; így talán ez akadályozta meg e köznévi *a*-zö alakjának kifejlődését.

elsőház. E térképlap tanúsága szerint a vizsgált területen az utca felől való szobát jobbra *elsőház*,²¹ *külsőház*, *alsóház* névvel illetik a csak szórványosan hallható *utca felől való ház*, *nagyház*, *belsőház* vagy egyszerűen *ház* mellett. A leggyakoribb *elsőház* név alakváltozatai hangtani szempontból az előtagot tekintve két egymástól megkülönböztethető csoportra: az *első*- és *erső*-előtagú típusba tartozó csoportra oszlanak. A két típus határa kelet felé nagyjában egybeesik Kalotaszeg határával. Ez nem lehet feltűnő, mert hiszen az *erső*, *berső*, *ferső*, *arsó*, *hátursó*, *kürső* szókban megfigyelhető hangállapot, mely nyilván az *l* és az *r* hangcsereje révén állott elő, jellegzetesen kalotaszegies sajátosság; ennek keleti határa azonban, kétségtelenül a városi köznyelv kiegyenlítő

²¹ Az *elsőház* egyébként előfordul már egy 1847-ből való mérési vallatásban is így: „... által ajánlá... Varga József... lakato házának első részét, mi végre Varga Josefnek meg is parancsolá, hogy az *első ház*ból ki költözzék...” [A Szt. Erzsébet-aggmenház lt. (Kvár), C. 174]. Ma Mérán (23) az *ersőház* alak él, s valószínűleg ez volt használatos száz évvel előbb is, csak hogy a forrás irodalmi helyesírása a népnyelvi sajátosságot nem tükrözteti vissza.

hatásaként, nem ér el Kolozsvárig bár a legtöbb hangtani sajátosság há-
tára, mint például az *a*-zás és az *e*-zés elválasztó vonala is, éppen Ko-
lozsvárnál (1) szeli át a vizsgált területet. E térkép, szótani érdekességeit
nem tekintve, éppen elsősorban mint egy hangtani sajátosság jó szemlél-
tetője került a mutatólapok közé.

eplény. A szán keresztfájának, tehát egy néprajzi tárgynak jelenték-
telennek látszó nevét sem volt felesleges kérdőívünkbe felvenni. Egy-
részt a második szótagbeli *é* várható változatai, fejleményei, másrészt
szófeldrajzi különbségek reménylése ösztönzött erre. Míg hangtani vára-
kozásainkat a gazdag alakváltozatok láttán beteljesedetteknek mond-
hatjuk, sőt a gyűjtés különlegesebb alakokat (*öbleny*, *öplény*) is hozott
felszínre, a szófeldrajzi szempontból teljesen egyhangú a kép. Meg-
jegyzendő, hogy *eplény* szavunk szláv kölcsönszó, s ugyancsak az a ru-
mén *oplean* is; így a két nyelv egyezőnek látszó adataiban nem látha-
tunk magyar-rumén kölcsönhatást sem ilyen, sem olyan irányban; a két
nyelv közös szava egymástól független átvétel eredménye lehet.

göröngy. Az irodalmi és köznyelvi *göröngy* köznévek változatos
alakjait szemlélhetjük a mellékelt térképen. A MTsz.-ban ez alakok
közül nem szerepel a magashangú *döröncs* és a mélyhangú *goronc*; a
doroncs a Székelyföldről sok helyről, a *garancs* meg a szolnokdobokai
Domokosról ismeretes. Érdekes, hogy a *göröncs*, mely Kolozsvártól
keletre három ponton (2, 5, 7) ismert, illetőleg használt, a MTsz.-ba
csak Torna megyéből és a Székelyföldről került bele; mindez természe-
tesen valószínűleg csak a hiányos adatszolgáltatásnak tulajdonítható.
Az egyébként eredet szempontjából még nem tisztázott *gaj*²² néhány
keleti ponton való előfordulása is figyelemreméltó.²³

kása. Szótani szempontból nagyon egyhangú, pusztán két elneve-
zés elterjedését szemléltető térkép. Érdekeség inkább a *kása* szó
hangalakjának szóvégi változása szempontjából van; ugyanis Kolozs-
vár (1) közvetlen közelében, illetőleg főként a tőle északkeleti irányba
fekvő Borsavölgyben lejegyzetti alakokban megfigyelhető a megelőző
á-t tartalmazó szótagra következő szóvégi *a* labialisabb ejtése (*kása*).
Ez az ejtés néha már egészen egybeesik az *o* ejtésmódjával (*káso*).

kocamalac. Szófeldrajzi szempontból érdekes, hogy a nőstény-
malac nevének *eme* és *kocamalac* alakja éppen Kolozsvár tájékán válik
el egymástól: a Borsavölgy az *eme*, a Kolozsvártól nyugatra eső terület
(Kalotaszeg), Kisbácsot (20) kivéve, a *kocamalac* elnevezést használja.
A Borsavölgy legfelső községei közül csak Kisesküllő (15) él kizárólag

²² Egyik legutóbbi magyarázási kísérletére l. BALASSA IVÁN, EM. 1943: 478–9.

²³ Egy 1796-ban Mérán (23) tartott vallatás jegyzőkönyvében származék-
ban már előfordul a *gaj* 'göröngy' jelentésben. A kérdéses szöveg így hang-
zik: „... a föld erőssen meg száradván, midőn szántani bé mentek a kemény-
ség miatt nem szánthottak, és így a Török búza vetésnek tovább kellett kése-
delmezni, későre osztán a földöt *galyason* is tsak meg szántottván, a Török
buzát el vetette.“ Ugyanabban a forrásban alább ez olvasható: „... a föld a
keménység mián *Galyason* számlodván sűrűn kellett vetni...“ [Szt. Erzsé-
bet-aggmenház lt. (Kvár). B. 15].

ez utóbbi elnevezéssel, az ördögkeresztúriak, bár ezt a nevet használják, emlékeznek még az *eme* névre is. Érdekes ezzel kapcsolatban rámutatni arra, hogy az *eme* elterjedése egybeesik a két legjellegzetesebben közép-erdélyi sajátásgnak tekinthető *a*-zás és *e*-zés határával, hisz e két sajátásg nyugat felé való továbbterjedése is Kolozsvárnál torpan meg. Lehetetlen a nagyon sok szó- és hangtani sajátásg esetében itt végighúzódnó határvonal ismétlődése láttán e jelenségeket véletlennek és nem településtörténeti okokkal magyarázhatónak tartanom. A közép-erdélyi területen másutt is a kihalt **emik* 'szopik' (vö. csecsemő 'csecszopó') igéből származó szóval jelölik a disznó nőtény kicsinyét; így az *eme* mellett az *emics* tájszóval is. Ez egyébként éppenúgy az **eme* ~ **emi* tő kicsinyítőképzős származéka, mint ahogy az a másik, jóval elterjedtebb, mondhatni Erdélyben általánosan ismert *emse* állatnév. Ez tulajdonképpen az *Emesü* ~ *Emese* női névvel szakasztott egy eredetű; a régebbi **emese* alakból a második nyíltszótagos *e* kiesésével lett a ma használatos állatnév. E név tehát jelentése szerint az említett női névvel együtt 'szoptatócska' vagy ha úgy tetszik 'anyácska' jelentésű. A másik elnevezés első tagja, a *koca* alighanem állathívogató szó, az utótag, a *malac* pedig valószínűleg szláv eredetű; az összetétel azonban természetesen a magyar nyelv keretén belül alakult.

lámpaalja. E térképlap jó példa arra, hogy sokszor a legjelentékeltenebbnek látszó néprajzi tárgy térképezése is milyen érdekes szóföldrajzi és nyelvi jelenségeket szemléltet. Elsősorban is a lejegyzett elnevezés-anyag változatossága lep meg [lámpabutykó, -büdü, -dob(ja), -doboz, -gojő, -gömb, -hójag, -hordó, -küpi, -mécs, -öböl, -pohár, -töke, üstye; petrolijomtartó]. Az 59 magyar ponton 15 féle neve van a lámpaaljnak; ez a 15 név az alakváltozatokkal szinte megháromszorozódik, úgyhogy csaknem azt mondhatjuk: minden ponton legalább alakváltozat tekintetében más-más elnevezést használ a vizsgált terület lakossága. A rumén pontok közül csak Bábonyan (37) állapítható meg magyar hatás a *hurđău dela lămpă* elnevezésben.

lepedő. Ez a térképlap a maga szóföldrajzi egyhangúságában is hangtani szempontból figyelemreméltó. A szó testének hangállapotát tekintve az első két szótag *e*-féle hangjaiban csak a vizsgált terület délnyugati részén látunk némi változatosságot. Itt különösen az *e* és *ä* megléte, valamint az *ë:ö* hangmegfelelő alakok jelentkezése érdekes. A *lepedő*-féle alakok második szótagjában megfigyelt *ö* hangot, úgy vélem, nem lehet *ö*-zéses jelenségnek venni; itt talán inkább a szóvégi *ö* ~ *öü* hátraható hasonítására gondolhatunk. Érdemes megfigyelni a szóvégi magánhangzó hangállapotát is. A vizsgált terület nyugat-délnyugati részén, tehát ott ahol a szóvégi hosszú *ó*, *ö* kettőshangúsodása általánosan tapasztalható, ebben az esetben is kettőshang figyelhető meg. Érdekes viszont, hogy e területnek már egészen a nyugati felén, Egeresen (29) jelentkezik a szóvégi *ö* megrövidülése; innen keletfelé haladva előbb szórványos, majd a legkeletebbre eső Borsavölgy és a Mezőség néhány pontján szinte kizárólagos az *ö* hangállapot. Nem lehet véletlen, hogy e jelenség csak olyan pontokon figyelhető meg, ahol a magyarság a ruménséggel vegyesen, egy-egy helyen éppen nyomasztó

többségű rumén lakosság között él. Még meggyőzőbb az az egy kivétel, amely a szintén borsavölgyi Kide hosszú szóvégi hangjában jelentkezik, hisz e falu lakossága szinte teljesen magyar, bár a környező községek vagy vegyes magyar-rumén, vagy szinte kizárólag rumén lakosságúak. A szóvégi rövidhangzós alakokat tehát bátran a rumén nyelv nagymérvű, mennyiségi változást előidéző hatásának kell tulajdonítanom. — Figyelemreméltó s talán művelődéstörténeti következtetésekre is feljogosít az a tény, hogy a megvizsgált rumén pontokon a lakosság a magyarból kölcsönzött *lepedéu* ~ *lipidéu* szóval él.

mókus. Régi tapasztalat különösen az őstörténeti kutatások körében, hogy az állatnevekből adódó tanulságok milyen jelentős őstörténeti megállapításokra vezethetnek. Úgy látszik, hogy az állatok közül az egyik legigénytelenebbnek, a *mókus*-nak neve is, más egybehangzó adatok tanúsága szerint, bizonyos településtörténeti következtetésekre jogosít fel. A mellékelt térképlapra tekintve láthatjuk, hogy a vizsgált területen az 'Eichhörnchen' neveként két elnevezés harcol egymással, a népnyelvi *cibóka* és az irodalmi nyelvben is használt *mókus*. Mindkét szó ismeretlen eredetű; az előbbi magam gyermeknyelvi játszi szóképzésnek vélem. A *mókus* a vizsgált terület keleti felén kizárólagos; a *cibóka* használata viszont nem terjed a Kolozsvárral (1) nyugaton tőzsomszédos Kisbácestól (20) keletre. Csak a kolozsmonostori ruménség ismeri ezt a szót; a ruménbe itt és a másik két-három ponton (34, 37, 60) nyilván a magyarból került át.²⁴ A *cibóka* szónak csak a Szilágyságból, Zilah vidékéről ismeretes *cibabó* alakváltozata, a belsőerdélyi területekről mindmáig egyetlen ilyen adatot sem ismerünk. Településtörténeti szempontból ebből arra következtethetünk, hogy a vizsgált terület lakossága Kolozsvártól nyugatra más települési körzethez tartozik, mint a tőle keletre fekvő. Minthogy a *cibóka* útja az Almásvölgye ma már jórészt elpusztult magyarsága felé is jól követhető, s legerősebben él éppen azon a területen, melyet a történeti adatok kétségtelen tanúsága szerint Kalotaszegből a Meszes-kapun, éppen a Szilágyság felől behatoló magyarság az első foglalás alkalmával hódoltatott meg, a *cibabó* és a *cibóka* elterjedésében talán településtörténeti utalást is láthatunk. Hangtani szempontból megjegyzendő, hogy természetesen itt is érvényesült a nyugati rész egyes pontjain általános jellegű kettőshangúsodás (*cibouka*, *móukus*).

patkány. A 'Ratte' magyar nevéül megfigyelésem szerint egész Erdélyben még a köznyelvben is a *patkány* mellett a *pocegér* szót, vagy legalább ezt a szót is használják. Mint a térképen látható, ez a név van elterjedve a vizsgált területen is; alig néhány nyugatibb ponton ismerik e mellett a *patkány* nevet. Ha azonban összehasonlítjuk e térképlapot a *vakondok* lapjával, láthatjuk, hogy a *patkány* nevet csak azokon a délnyugati pontokon (43, 48, 49, 50) ismerik, illetőleg használják a 'Ratte' neveként, ahol a *vakondok*nak nincsen *patkány* neve. Egyéb-

²⁴ Nemesak a magyarból került át a *mókus* nevének egyik alakja a ruménbe, hiszen a nagyon kisszámú kiseskülei magyarság is rumén kölcsönszóval (*ververica* <r. *ververitsá*) él.

ként érdekes a magyargorbói rumén *potsók* (olv. pocok) adat is. A *poceger* előtagja ugyanis tudvalevőleg a többesszámú alaknak vélt *pocok* szóból való elvonás [Nyr. XLI, 81]; a ruménbe átkerült magyar kölcsönszó azonban mindmáig ezt a teljesebb alakot őrizte meg.

szítál az eső. A természeti jelenségekre vonatkozó népnyelvi kifejezések gazdagságára nézve csak egy, egészen esetlegesen kiválasztott térképlapot mellékelünk. Ezen látható, hogy az irodalmi és a köznyelvben is ismert *szítál az eső* vagy *permetez az eső* kifejezés mellett a vizsgált területen még e jelenségre vonatkozólag a következő igéket használják: *ködöl, permékel, permetel, peszmetel, szemetel*. Érdekes ezen kívül az *aprón esik* és *csendes-, ködös- és lanyha-eső* kifejezés mellett a *pojhozó-eső* (41) is. Ennek előtagja nyilván azzal a *polyos* 'pihés, pelyhes' szóval tart rokonságot, amelyet egyetlen adatról Hajduhadháztól ismerünk [MTsz.].²⁵ — A kolozsvári Hóstatban használatos *aszájós az ég* kifejezésben az *aszájós* jelentése nem világos. A kifejezés keletkezésekor a szemlélet alighanem az égi aszály-, azaz szárazságból indult ki.

vakondok. Érdekes, hogy ez állatnevet csak a vizsgált terület nyugati részén ismerik, a terület nagyobbik, keletibb felén jobbra a csehtót eredetű *patkány* változatait használják ez állat jelölésére; csak két-három elszigetelt keleti ponton láthatjuk a *vakond ~ vakondok* alakot. Figyelemreméltó a térkép legdélnyugatibb pontján látható néhány *vakoncs* adat. Hasonló képzésű, de kissé eltérő hangalakú a *vakancs* tájszó; ennek előzője a *vakancs* lehetett [PAIS DEZSŐ MNY. XVII, 45]. Mindkét alak a *vak* köznév *n+cs* kicsinyítő képzőbokkal való megtoldása révén alakult, mint ahogy a *vakond(ok)*-ban is egy *n+d (+k)* elemből álló kicsinyítő képzős szót kell látnunk [i. h.].

véső. E szótérkép az első szótágbeli *é* helyén megfigyelhető változatos hangállapot és a vizsgált terület keleti felén feljegyzett alakok szóvégi hangjában megállapított eléggé szórványos kettőshangúsodás jelenségén kívül a négy rumén ponton rögzített *dīšāu ~ dišēu ~ žišēu* alakért érdekes; e két alak nyilván a magyar eszköznév ruménbe való átvétele. Ennél még érdekesebb, hogy a nyomasztó kisebbségben lévő kiseskülei (15) magyarok a ruménbe magyarból átkerült *dīšāu* alakot a szókezdő hang jéhlenítésével és a szóvégi kettőshang egyeshanggá változtatásával visszavették a ruménségtől. Nem lehet feltűnő, hogy a szóvégen itt is, mint több más hasonló véghangzós szó (lepedő, lámpabutykó) esetében is természetesen rövid magánhangzós alak áll.

* * *

egyék. Az *eszik* ige felszólítómódjának egyszám 3. személyű alakjáról mellékelt lap az ikes igék ragozásának e területen való állapotát hivatott szemléltetni. Számomra is bizonyos meglepetéssel szolgál e lapnak elkészülte, mert — az eddigi népnyelvi vélekedésekkel ellentétben — azt mutatja, hogy az ikes ragozás az ú. n. királyhágón-

²⁵ Ugyanezzel alakra nézve még közelebbi rokonsági viszonyban lehet a *polyhos (pojhos)* 'nyárhéjú-szöllő, makra-szöllő (nemes szöllőfaj)' köznév; jelentés szempontjából azonban a két szó rokonításának lehetőségét nem látom.

túli nyelvjárásnak ezen, a tőlünk vizsgált részén megvan az aránylag ritkábban használt alakokban is. Alig néhány ponton jegyezték le a gyűjtők az analógiás kiegyenlítőds eredményeként keletkezett *egyen* alakot; ott egyik esetben szintén él párhuzamosan az ikes változat is. Hangállapot szempontjából rendkívül érdekes az ikes ragbeli magánhangzó változatos alakja; e változatoság részben minőségi ($\acute{e} > \acute{e} \sim \acute{i}$), részben meg mennyiségi jellegű ($\acute{e} > \acute{e} \sim \acute{i} > \acute{i}$), azaz nemcsak az *i*-zés figyelhető meg, hanem az *é* zártabbá válását követő megrövidülés is. Nehezebben dönthető el, hogy milyen változás eredményének tartjuk az $\acute{e} \sim \acute{e}$ -s alakokat; valószínű, hogy ez átmeneti hang olyan pontokon, ahol a népnyelv már áthajlóban van a köznyelvi *é*-zés felé.

evett. Az irodalmi és köznyelvben a múlt idő egyes számában az *eszik* ige ragozása tudvalevőleg ilyen: *ettem, ettél, evett*. A 3. személynek ez az *evett* alakja a mellékelt lap tanúsága szerint csak nagyon ritkán, nem egyszer csak párhuzamosan használt alakként van meg a jóval gyakoribb *ett* \sim *ött* \sim *ött* mellett. Ezek az utóbbi alakok mind a népnyelvben, mind a régiségben rendkívül gyakoriak. Az *ött* alak például Pázmány Péter prédikációiban is előfordul, az erdélyi magyar népnyelvben meg éppen sűrűn találkozunk vele.

házuk. A többszám 3. személyű birtokos személyrag eredetibb alakja a magyarban *-ék* volt. Ez az alak megőrződött máig is a moldvai csángó nyelvjárásban. Pl. *gyűrűék* (gyűrűjök), *ekéék* (ekéjök), *kenyerék* (kenyerök), stb. Az *é* zártabbá válása révén keletkezett az *-ék* ragnak **ik*, sőt rövidüléssel *-ik* alakja is. Ez már Erdélynek nagyon sok részén előfordul, sőt a magyar nyelvterület más pontjain is. Érdekes, hogy míg ezt a különlegesnek látszó népnyelvi alakot könnyen megmagyarázhatjuk, az irodalmi nyelv megszokott *-uk* \sim *ük*, illetőleg *-ok* \sim *ök* alakját nem tudjuk kielégítően megmagyarázni. HORGER szerint a kettő közül mindenesetre az *-ok* (*-jök*) \sim *ök* (*jök*) alak látszik eredetibbnek, de hogy ezek az alakok hogyan fejlődtek az eredetibb *-ik*-ből, nem világos. — Mindezt azért kellett elmondanom, mert csak így érthetőek meg a mellékelt térképlap egymástól eltérő ragos alakjai. Figyelemreméltó, hogy a legrégebbinek tekinthető *-ik* ragos alakra vonatkozó adatok a lap középső részén északnyugat-délkeleti irányban, Bábonytól (37) és Váralmástól (36) kezdődőleg Kolozsvár (1) tőszomszédságáig, Kisbácsig (20) és Szászfenesig (56) húzódnak. Úgy látszik azonban, hogy valamikor a Borsavölgyén is az *-ik* birtokragos alak lehetett használatos, mert ez megmaradt egyetlen elszigetelődött ponton, Ördögkeresztúron (16). Kalotaszeg délnyugati csücskében az *-ok* ragos, Kolozsvártól észak-északkelet és keletre pedig váltakozva az *-ok*, *-uk* és *-ak* rag jelentkezik. Ez utóbbi rag-alak ezen az *a*-zó területen egyáltalában nem feltűnő: az egész Mezőségen, a Maros mentén, sőt a Nyárad mellékén is ez az alak él.

hív. A térképlap jól szemlélteti a rövid tövéghangzós régebbi *hivu* alaknak az újabb, rövidebb *hi* alakkal való küzdelmét. E küzdelem során a Kolozsvártól (1) keletre eső terület két pontján, Szamosfalván (2) és Visán (4) mennyiségi változással *hi* alak is keletkezett. E területen a szóvégi hosszú hangok helyén más esetben és sokkal nagyobb

földrajzi elterjedésben is megfigyelhető hasonló jellegű változás (l. *lepedő, véső*). A *hivu* alak itteni megléte nyelvföldrajzi ismereteinket újabb adatokkal gazdagítja, mert eddig ezt az alakot csak a székelységből és a csángó nyelvjárásból tartották számon. Egyedülálló a Körös-főn (50) lejegyzett *hiju* alak.

Jóskához. A magyar nyelvterület északi felén és főként az erdélyi népnyelvi területen többek között egy érdekes régi, az irodalmi és a köznyelvből már kihalt határozó rag őrződött meg: a *-ni* rag. Ennek használata tekintetében a vizsgált terület népnyelve szintén két, egymástól élesen elválasztható részre oszlik. A nyugati rész kizárólag a *Jóskáni*-féle alakot vagy vele változtatva a *Jóskához* határozóragos formát használja, a keleti rész, az egész Borsavölgy a mezőségi falukkal meg csak az utóbbi alakot. A *-ni* határozórag egyébként a magyar nyelvterületnek azokon a pontjain, ahol használják, csak személynevekhez vagy személyt jelölő foglalkozás-nevekhez járul; Kolozsvár vidékén is ez a szerepe. A *Jóskához*: *Jóskáni* használatának ilyen érdekes földrajzi megoszlása mellett megfigyelhetjük, hogy a Kolozsvártól keletre elterülő *a-zó* vidéken a *-hoz* helyhatározórag *-haz* alakú, vagy legalább is az előbbi alak mellett párhuzamosan ez utóbbi is él. Kolozsvártól nyugatra egyetlen *a-zó* adat sincs. — Figyelemreméltó a *-ni* és *-hoz* rag jelentésbeli különbségére vonatkozólag az egyes pontokkal kapcsolatban jegyzetekben közölt észrevétel is.

szóttók. Ezt a térképlapot két jelenség szemléltetése céljából soroltuk a mutatvány-lapok közé. Az egyik érdekes jelenség a *sző* ige kettős, *sző* ~ *szü* alakja. Tudvalevőleg mindkettő egy eredetibb kettőshangzós **szüü* igealak két irányba való fejlődésével keletkezett: **szüü* > **szüü* > *sző* és **szüü* > **szüü* > *szü*. Kolozsvárt és vidékén jóval gyakoribb ez utóbbi alak, mint az előbbi. A vizsgált területet ez esetben is kétfelé választja egy másik, e lapon szintén jól szemlélhető jelenség, a Kolozsvárt kezdődő és a tőle északkeletre, keletre és délkeletre megfigyelhető (ti) *szüttek* ~ *szótték* igealakban jelentkező *e-zés*; ennek határa egybeesik az *a-zás* határával és más, a többi térképlapon is megfigyelhető hang-, alak- meg szótoni jelenség határával. Így előreláthatólag e jelenségek együttes előfordulása az erdélyi népnyelv esetleges kisebb egységekre való tagozása alkalmával majd jelentős útmutatást nyújt. — Az érintett jelenségeken kívül megfigyelhető egyes pontokon (2, 4, 8, 10, 18, 56), de kizárólag csak a jelentősebb rumén hatásnak kitett keleti részeken az első szótagbeli magánhangzó rövid volta is.

vagytok. Az irodalmi és köznyelvben is hangtani okokból általánosan zöngétlenült, illetőleg a hanyagabb ejtésben megfigyelhető hasonult alakok (*vatytok, vattok*) mellett érdekes a keleti rész *a-zását* visszatükröző *vatytak* ~ *vattak* alakpár. Ez nagyjában ugyanazokon a pontokon jelentkezik, amelyeken más esetekben is megfigyelhető az *a-zás*.

vannak. A vizsgált területnek csaknem minden pontján a régiesebb *vadnak* ~ *vagynak* alak őrződött meg. Figyelemreméltó, hogy még Kolozsvárt (1) és közvetlen környékén, nemkülönben Bánffyhunyardon (42)

és vidékén is ezeket az alakokat jegyezték fel a gyűjtők. Az újabb alak csak elszórtan, nem összefüggő területen jelentkezik.²⁶

vettem. A terület délnyugati részére jellemző s más lapokon is megfigyelhető hangállapotbeli jelenségeken kívül a többi pontokon figyelemreméltó az, hogy mind nyílt *e* hangzós alakokkal találkoztak a gyűjtők. Ennél még jelentősebb az a megfigyelés, hogy a vizsgált terület nyugat-délnyugat részén a rövidebb *vettem*, azaz a kötőhangzó (helyesebben rövid fővéghangzó) nélküli alak él. Ez a forma Körösfőn innen a fő közlekedési útvonalba eső, de a maga kicsinységében elzárkozóbb életet élő Magyarapason (53) megvan, a félrébb eső Magyar-kiskapunon (52) viszont nincs meg. Érdekes példa ez arra, hogy egyes sajátosságok megőrződése, illetőleg kifejlődése és elterjedése sokszor milyen kideríthetetlen tényezőktől függ. A délnyugati terület rövidebb igealakjának csaknem teljesen egységes megőrzését e rész elzártabb voltával volnánk hajlandók magyarázni, ha nem jegyezték volna le a gyűjtők a városiasodó Bánffyhunyadon (42) is ilyen alakot. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy Bánffyhunyad Kolozsvártól (1) eléggé távol fekszik, s így közvetlenül egy nagy város nyelvi hatása alatt nem áll, legfeljebb a részben máshonnan bevándorló tisztviselő osztály nyelve terjeszt a kis város nyelvétől elütő nyelvi alakokat, mégis ez alak megőrzését itt is, és természetesen még inkább a tőle délre eső pontokon a viszonylagos nyelvi elzártásnak tulajdoníthatjuk. Érdekes azonban, hogy a Kalota két partján teljesen egybeépült két községben, Kalotaszentkirályon (43) és Zentelkén (44), tehát egymás mellett mindkét alakkal találkozunk.

SZABÓ T. ATTILA

Megjegyzés

Az egyes lapokon a jobb felsősarokban, a címszó előtt álló számok a kérdőív sorszámára utalnak, a jegyzetben közölt számok meg az egyes lapokon a községszámokat jelentik. Az alaktani adatokat szemléltető lapokra természetesen nem kerültek rá rumén adatok.

A rumén adatokban a magánhangzók fölé tett ékezet a szótag hangsúlyos voltát jelzi.

²⁶ A régebbi alakot két XVIII. századi mérari vallatásból is kijegyeztem így: 1742: „...mostis elég örlök *vadnak*...” [Szt. Erzsébet-aggmenház It. (Kvár) C. 12]. 1796: „...hát ök is ott *vadnak* s ittanak...” [i. h. B. 15]: